

Észrevételek a hamis oklevelek nyelvi vizsgálatához

Az 1082-es veszprémi káptalani összeírás nyelv- és névtörténeti tanulságai

PELCZÉDER KATALIN
Pannon Egyetem, Veszprém

Absztrakt

A tanulmány az 1082-re datált (de valójában az 1320-as években keletkezett) hamis veszprémi káptalani birtokösszeírás helynévi szórványanyagának vizsgálati eredményeit mutatja be. Az elemzések célja egyrészt az oklevél név- és nyelvtörténeti forrásértékének megállapítása, másrészt a hamis oklevelek vizsgálatának gazdagítása. Az oklevél általános bemutatása után a névállomány kronológiai viszonyainak, illetve a forrás egy jellegzetes paleográfiai jegyének ismertetése következik. A tanulmány legnagyobb része ezután azt a 31 szórványt elemzi szótárszerűen, melynek a névtörténeti hitelességét – az oklevél hálózati kapcsolatainak a felderítésével – a 11–12. századra feltételezhetjük. A névelemzések tartalmazzák a lokalizációs és az etimológiai információkat, majd főként hang- és helyesírás-történeti jegyek alapján igyekeznek a szórványokat korhoz kötni. Az elemzés végeredményben azt mutatja meg, hogy az oklevél legfeljebb igen kis számban tartalmazhat 11–12. századi elemeket, illetve szóba kerül egy 1152-es oklevél is mint lehetséges forrás.

Kulcsszavak: hamisított oklevél, szórványemlékek, helynevek, név- és nyelvtörténeti hitelesség, farkas *e* (*e caudata*), 11. század, középkor, történeti helynévkutatás

Comments on the linguistic analysis of forged diplomas

Linguistic and onomastic lessons from the 1082 census of Veszprém

KATALIN PELCZÉDER

The paper presents an analysis of the toponymic elements found in a forged charter from Veszprém in Western Hungary, which bears the date 1082 but was composed in the 1320s. The study has a dual aim; first, to assess the historical, linguistic and onomastic value of the document; and second, to contribute to broader scholarship on medieval forgeries. Following a general introduction to the charter and its context, the discussion addresses the chronological stratification of the toponyms and characteristic paleographic features of the source. The core section of the study consists of a dictionary-style analysis of 31 toponyms, whose historical authenticity might plausibly be attributed to the 11th–12th centuries, based on an investigation into the charter's web of contextual details. Each entry includes localization data and an etymological commentary. Based primarily on phonetic and orthographic features, the study attempts to date the toponymic fragments. The findings

indicate that the charter preserves only a small number of elements that may genuinely date from the 11th–12th centuries and further suggest that a non-extant charter from 1152 may have served as a source for the present forgery.

Keywords: forged charter, remnants, place names, historical linguistic and onomastic value, *e caudata*, 11th century, Middle Ages, historical toponomastics.

1. A 11. századból 115 oklevelet közöl GYÖRFFY GYÖRGY a korai oklevelek kritikai kiadásában; ebből 4 az, ami hiteles és eredeti formában maradt fenn (DHA. 1, SZŐKE 2023a: 56). A magyar írásbeliség első évszázadának szegényes forrásadottságai tehát indokoltá teszik a bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek bevonását is a nyelvtörténeti kutatásokba, a legújabb elemzések pedig azt is tanúsítják, hogy ezek által a korai ómagyar kori nyelvi forrásanyag értékes adatokkal gazdagítható (ezzel kapcsolatban első-sorban SZŐKE MELINDA kutatásait fontos kiemelni: 2023a, 2023b stb.). Az alábbiakban egy olyan oklevelet mutatok be, mely ebbe a forráscsoportba tartozik. Az I. László-féle, 1082-re datált veszprémi káptalani birtokösszeírás¹ helynévi szórványanyagának egy meghatározott szempontok szerint kiválasztott részét (a teljes szórványanyag mintegy harmadát) a nyelv- és névtörténeti hasznosíthatósága szempontjából vizsgálom, s egyúttal a hamis oklevelek nyelvi vizsgálatához is fűzök észrevételeket.

2. A korábbiakban a történettudományi és diplomatikai szakirodalom segítségével összefoglaltam, hogy mit lehet tudni az oklevél hitelességéről, keletkezési idejéről és körülményeiről (PELCZÉDER 2024); az alábbiakban ennek rövid összefoglalása olvasható. Ezt követően az elemzés tárgyát képező nyelvi anyagot, a VÖ. 11–12. századi névtörténeti hitelességi helyneveit, pontosabban ezen szócsoporthatárolásának a folyamatát mutatom be.

2.1. Az összeírás formai és tartalmi tekintetben, illetve teljes terjedelmében hamis: 1326–1327-ben állították össze korábbi okiratok, jegyzetek alapján; GYÖRFFY GYÖRGY szerint esetleg egy 13. század végi oklevél átirata lehet (DHA. 1: 235–236). Az oklevél datálása – számos átiratát figyelembe véve – a következő: +1082 [1326–1327]/1350/1407/1693 (KARLINSZKY 2016, PELCZÉDER 2024). A veszprémi káptalan jogait igazoló szándékkal íródott, amihez azt érdemes tudni, hogy a püspöki és a kanonoki birtokok szétválasztására a 13. század végén és a 14. század elején került sor. Az oklevél készítéséhez 13. század végi, 14. század eleji iratokat minden kétséget kizáróan felhasználtak; emellett a 11–12. századi forráshasználat lehetősége is felmerült, ám ezt a feltételezést konkrét szövegelméletekkel nem sikerült bizonyítani (PELCZÉDER 2024). A VÖ. tanulmányozását nehezíti, hogy nem ismerjük a forrását vagy forrásait, azaz nem ismerjük azt az eredeti oklevelet, amelyre a hamisító támaszkodott (ha egyáltalán volt ilyen). Az sem könnyíti meg az elemző dolgát, hogy a veszprémi püspökség 1009-es adománylevelét – melyet a VÖ.-vel a legközvetlenebb kapcsolatban álló oklevélnek gyaníthatnánk – csak 13. századi és még későbbi átirataiból lehet rekonstruálni (DHA. 1: 49–53). Emellett csupán egyetlen

¹ A továbbiakban az oklevelet VÖ. rövidítéssel jelölöm.

birtok, Ősi az, mely mindkét oklevélben szerepel, míg az összeírásban szereplő többi birtok későbbi eredetű. Azt is érdemes még megemlíteni, hogy a VÖ. a káptalannak a birtokait írta össze (a püspökeit tehát nem), mivel éppen azzal a céllal született, hogy a püspöki és a káptalani tulajdont világosan elhatárolja egymástól. Az átírások saját megfigyeléseim szerint egyetlen vizsgált esetben sem mutatnak korábbi nyelvéllapotot, mint az 1320-as években keletkezett hamis oklevél, tehát feltételezhetjük, hogy az átírások forrásául a VÖ. szolgált, és nem például egy korábbi változata, előzménye az összeírásnak. Az oklevél száz vulgáris nyelvű helynévi szórványt tartalmaz (melyek nyolcvankilenc denotátumra vonatkoznak), továbbá tíz latin helynevet.

2.2. A nyelvtörténeti elemzést megelőzően a szórványok névtörténeti forrásértékét szükséges megállapítani. Az oklevelek helynévtörténeti forrásértéke elsősorban diplomatikai és történettudományi szempontok alapján határozható meg. A VÖ.-vel kapcsolatban álló oklevelek számbavételével (l. PELCZÉDER 2024) igyekeztem körülhatárolni a VÖ.-nek azokat a helynévi szórványait, melyeknek a névtörténeti hitelességét a 11., illetve a 12. századra feltételezhetjük. Elsőként azt szükséges tisztázni, hogy egyáltalán mely helynevek szerepelhettek volna az eredeti oklevélben (jelen esetben nincsen ismeretünk ilyen oklevél létezéséről, csupán feltételezések a 11–12. századi forráshasználatról), illetve melyek léteztek már abban az időben, amikor a hamis irat datálódik (vö. SZÖKE 2023a: 65–66). Így elkerülhető az, hogy olyan nevekben keressünk 11–12. századra jellemző nyelvi jegyeket, melyek akkor még nem léteztek. Egyrészt a veszprémi püspökség és a káptalan birtokügyeivel foglalkozó korai forrásokat vettem számba: a 12. század végéig összesen kilenc hiteles és eredeti oklevelet sorolhatunk ebbe a csoportba (PELCZÉDER 2024). Másrészt azokat az okleveleket is bevontam a vizsgálatba, melyek, bár nem a veszprémi püspökséghez vagy a káptalanhoz kötődnek, említene a VÖ.-ben is szereplő helyeket, elsősorban azért, mert a különböző tulajdonosok (a veszprémvölgyi apácák, a tihanyi, a bakonybéli és a pannonhalmi bencések) birtokai területileg érintkeztek a veszprémi birtokokkal. Itt négy 11. századi oklevelet vettem számításba: a Veszprémvölgyi apácák adománylevelét, a Tihanyi alapítólevelét, a Bakonybéli összeírást és a Pannonhalmi összeírást (PELCZÉDER 2024). Ezekről az iratokról feltételezhetjük, hogy az összeírás készítői dolgozhattak belőlük (forrásként használhatták őket), következésképpen az ezekkel egyeztethető helynévi szórványokban érhető tetten esetlegesen a VÖ. egy korábbi kronológiai, nyelvi rétege. A korai oklevélrészek (és helynevek) közül azonban kizárhatók azok, ahol az adomány jellege ezt eleve lehetetlenné teszi. Például a Zala megyei Szerente csak 1275-ben került Kun László adományaként a veszprémi egyház birtokába (VO. 27), Barnag káptalani birtoklására vonatkozó információi pedig csak 1317–1318-ban kezdődtek (KARLINSZKY 2013: 136). Ennek megfelelően a VÖ.-nek a szerentei vagy a barnagi birtokról szóló részei semmiképpen nem tartozhatnak az oklevél korai kronológiai rétegéhez.

Az alábbiakban azoknak a helyneveknek a felsorolása következik, melyek bizonyíthatóan léteztek 1082 előtt, mégpedig hiteles forrásokból² adatolható módon (tehát az előtt, amikor a hamisító az iratot datálta), így elvileg szerepelhettek az „eredeti” oklevélben is (ha valóban volt ilyen): *Balaton*, *Berény*, *Fadd*, *Mama* (fons), *Paloznak*, *Tolna*, *Veszprém*.

² Ezek a források a következők: Tihanyi alapítólevel (DHA. 1: 149–152), Guden vitéz 1079-es végrendelete (DHA. 1: 225–226), Veszprémvölgyi adománylevel (DHA. 1: 366–367).

Emellett a 11. század végi és 12. századi hitelességű helynevek körét is érdemesnek tartottam meghatározni, több okból is. Ezeknek a neveknek az első írásos említése is még – a hamisítás korához képest mindenképpen – korainak tekinthető, és attól eltérő nyelv-állapotot mutat. Másrészt például egy 1086-os vagy egy 1127-es forrás nevéből bizonyos valószínűséggel gondolhatjuk, hogy az az oklevél keletkezésénél egy-két évtizeddel korábban is létezhetett, illetéknéppen a retrospektív módszerrel való megközelítésmódnak is lehet létjogosultsága. Az 1082–1184 közötti források³ helynévi szórványai a következők: *Bakony, Bere, Kapolcs, Endréd* (1.), *Endréd* (2.), *Hegymagas, Ireg, Kál, Kálozd, Kapoly, Keszi* (1.), *Kiliti* (1.), *Kiliti* (2.), *Kőröshegy, Les, Őrs* (1.), *Őrs* (2.), *Ósi, Pécsely, Pét, Tat, Túr, Vászoly, Zamárdi*.

Természetesen egyáltalán nem biztos, hogy ezek a nyelvi elemek 11–12. századi állapotukban kerültek be a hamis oklevélbe (akkor sem, ha valóban létezett egy korai forráselőzmény), hiszen a nevek írásmódját és alakját megváltoztathatták, hozzáigazíthatták a korabeli, azaz 14. századi nyelvi állapothoz, illetve írásszokáshoz. Másfelől a VÖ. itt fel nem sorolt helynevei is léteztek már akár a 11. században, ha ennek nem is maradt fenn írásos bizonyítéka. De ha nem léteztek, akkor is előfordulhatott, hogy a hamisító ezeket a 11. századi hiteles oklevelek mintáit követve, archaizáló szándékkal illesztette be az oklevélbe.

2.3. Az eddigiekből is jól látszik tehát, hogy rendkívül összetett probléma egy-egy szórvány korának a megállapítása egy hamis oklevélben. A következőkben az oklevélnek a 11–12. századi hitelességű, az előző pontban (2.2.) felsorolt 31 helynévvel foglalkozom, tehát nem a teljes szórványanyaggal. A paleográfiai és nyelvi elemzés eszköztárát használva próbálok hozzájárulni a nyelvtörténeti forrásértékük tisztázásához: a neveket hang- és helyesírás-történeti szempontból, morfológiai alkatuk, továbbá névtani jellegük szerint vizsgálom. Az elemzéssel egyrészt annak megállapítása a célom, hogy az összeírás a 14. századi keletkezése ellenére nyelvtörténeti szempontból tartalmazhat-e korábbi, a 11. és a 12. századból származó nyelvi elemeket. Másrészt a szórványok elemzésével a jellemző hamisítói eljárásmodokat igyekszem feltárni, illetve azonosítani. Ezeknek a kérdéseknek a tisztázása végső soron az oklevél nyelvtörténeti hasznosíthatóságának a tisztázásához járul hozzá.

3. Először az oklevél egy paleográfiai sajátosságát mutatom be, mely bizonyítéka lehet annak, hogy a hamisító a 11. századi hiteles oklevelek mintáit követve, kifejezetten archaizáló szándékkal illesztette be a szórványokat az oklevélbe. Részletes paleográfiai vizsgálatot nem végeztem, ám egy betűhasználati jelenségre mindenképpen érdemesnek tartom felhívni a figyelmet. Első ránézésre is feltűnő a kéziratban a farkas *ę* (*e caudata*) igen gyakori használata, mely nemcsak a latin szövegben, hanem a magyar nyelvű szórványok jelentős részében is megfigyelhető, függetlenül a név adatolhatóságának a korától. Már KUMOROVITZ L. BERNÁT is a 11. századi forráshasználat döntő paleográfiai bizonyítékának tartotta az oklevélben az *ę* betűk „nyakló nélkül való és értelmetlen” használatát (VR. 7), és GYÖRFFY GYÖRGY is arra utaló jelként értékelte, hogy a hamisító régi információkat, korábbi jegyzeteket is felhasznál az oklevél elkészítéséhez (DHA. 1: 235).

³ A források jelentős része a veszprémi egyház birtokügyeivel foglalkozik: 1127–1131 (DHA. 1: 424), 1152 (CAH. 57, DF. 200613), 1171 (VO. 29, DF. 200616), 1174 (DF. 200615), 1181 (VO. 30, DF. 200617), 1184–1188 (VO. 31, DF. 200604). Egyéb, a VÖ.-vel egyeztethető helynévi szórványokat tartalmazó korai hiteles oklevelek: 1086 (DHA. 1: 250–253), 1093–1095 (DHA. 1: 301).

A középkori latin oklevelek szövegében az *ę* a latin *ae* fonéma (difftongus) jeleként szolgált: olyankor írtak *ę*-t, amikor a klasszikus latin írásmód szerint *ae* lett volna a szabályos (például *quę* = klasszikus latin *quae*; *ad ecclesiam sanctę marię* = *sanctae Mariae*, DHA. 1: 150). Az európai írásbeliségben az *ę* használatáról és elterjedéséről azt lehet tudni, hogy a 6. században jelent meg először latin kéziratokban, a 10. századra többnyire felváltotta az *ae*-t, és a 12. századig volt gyakori használatú, de mindvégig egyenetlenül. A 12. században a mellékjel nélküli *e* váltotta fel, majd a reneszánsz korban vezették be újra a humanisták (BENEŠ 2003).

A betűnek a középkori magyar oklevelezési gyakorlatban való használatáról nincsenek áttekintő jellegű megfigyelések, csak szórványos megállapítások. A jelenség vizsgálatát az is nehezíti, hogy a különféle oklevélkiadások paleográfiai hűsége egymástól eltérő: egyes oklevéltárak jelölik ezt a betűt, míg mások egyszerűen *e*-ként írják át. A DHA. jelöli a farkas *ę*-t, ezért megfelelő tájékozódási pontot jelenthet e kor gyakorlatáról, legalábbis 1131-ig terjedően. Ebből megállapítható, hogy a betűt a magyar oklevelezési gyakorlat kezdetétől fogva használták (l. például DHA. 1: 104, 108, 110–111, 142, 144, 198–199, 202–203, 220–221, 223–224, 225–226, 227, 265, 273–274, 299–301, 319, 320, 323, 327, 330, 333–334, 347–348, 382–383, 392–396, 409). Bár viszonylag gyakori volt, de azért nem mindegyik 11. századi oklevélben jelent meg. Éppen ezért figyelemreméltó, hogy a Veszprémi összeírás kapcsolati rendszerébe tartozó korai oklevelek mindegyikében előfordul: a Tihanyi alapítólevélben (DHA. 1: 149–152), Guden vitéz 1079-es végrendeletében (DHA. 1: 225–226), a Bakonybéli összeírás 1086-os részében (DHA. 1: 250–254), a Pannonhalmi apátság 1093–1095-ös összeírásában (DHA. 1: 299–301) és a Veszprémvölgyi adománylevél latin nyelvű megújításában (DHA. 1: 366–367). Ebből a középső három ráadásul I. László-kori oklevél, akárcsak – a hamisítás szerint – a Veszprémi összeírás. Figyelemreméltó továbbá, hogy a Bakonybéli összeírás 1086-os részében a betű nemcsak a latin nyelvű szavakban (például „Sexta villa, que dicitur *Andreę episcopi*”, DHA. 1: 251), hanem szokatlan módon két magyar helynévi szórványban is feltűnik: „ad torrentem *Grenice*”,⁴ „ad caput montis, qui vulgo dicitur *Seę sec fehe*” (DHA. 1: 250, 251). Azt nehéz pontosabban megítélni (a bekezdés elején említett okok miatt), hogy 1131 után hogyan alakult a betű használata. Erre a korra vonatkozóan az Ó-magyar olvasókönyvet használtam, mely a DHA.-hoz hasonlóan szintén gondosan feltünteti a mellékjeleket. Ebből az látszik, hogy a farkas *ę*-t a 12. század második harmadától nem használták, és többnyire a mellékjel nélküli *e*-k váltották fel; pl. 1193: *ad ecclesiam beate Marie* (ÓmOlv. 58). A VÖ.-vel egyidejű, a 14. század első harmadából származó okleveleket külön is megnéztem; ezekben sem fordul elő ez a betű (ÓmOlv.). Bár a vizsgált forrástípust (az okleveleket) és korszakot (az ómagyar kort) már nem érinti, de érdemes a betű további történetéről is röviden szót ejteni, hogy teljesebb képet alkothassunk az *ę* által betöltött szerepekről. Erasmus a középkori oklevelek jelölésmódjából kiindulva kezdte el újra használni a farkas *ę*-t, és ebben sokan követték, így Sylvester János és Dévai Bíró Mátyás is. Náluk az *ę* leginkább a nyílt [e], a hosszú [é] és [ē] szerepeiben tűnt fel (KNIEZSA 1959: 17; KOROMPAY 2003: 585, 587, 2015: 116).

⁴ Ez a szerkezet esetleg birtokos szintagmaként is értelmezhető mint 'Grenice ~ Granica pataka'. Előfordulhat, hogy az oklevélíró a szláv eredetű helynevet (vö. szláv *granica* 'határ') az *-a*-ra végződő főnevek mintájára illesztette be grammatikailag a latin szerkezetbe (l. bővebben PELCZÉDER 2022: 48–49).

A 14. század első harmadában írt veszprémi káptalani összeírásnak mind a latin szövegében, mind a vulgáris nyelvű szórványemléteiben tömeges a farkas *ę* használata. Ez – a fentiek fényében – azért meglepő, mert egyrészt ennek a közbeeső kornak a jelöléskészletéből teljesen hiányzik ez az elem, másrészt a betű a latin nyelvű szövegekben volt használatos. A VÖ. vulgáris nyelvű szórványaiban a két *e* használatának különösebb szabályai nem figyelhetők meg. Ezt a szabálytalanságot legjobban ugyanazoknak a neveknek a változó írásmódjával lehet szemléltetni: *Besprēm ~ Bēspr(em)*, *Ęnderęd ~ Ęnderę(d)*, *Bęrcęn ~ Bercen*, *Clęty ~ Clety*. Más példák is mutatják, hogy a farkas *ę* különböző fonémákat jelöl: a rövid [e], [ĕ] (például *Męster*, *Lęan*, *Lęsew*, *Męnęca*, *Clęty*) és a hosszú magánhangzó (például *Bęrcęn ~ Bęrchęn*, *Ęnderęd*, *Suęn*) helyén is állhat. Betűkapcsolatok részét képezve több esetben az [ö], illetve az [ő] jelölője: *Ęuseę*, *Ęuschud*, *Sęęulęus*, *Lęsew*, *Kęscew*. Néhány esetben az *y*-nal alkot kapcsolatot (például *Bęęyn*, *Pęyt*, *Dęrguęcheęy*, *Bęęy*), változó funkcióban.

Véleményem szerint az oklevél írója kifejezetten archaizáló szándékkal választotta és használta ezt a jelet, mégpedig azért, hogy a hamisítás szolgálatába állítsa. Az általa olvasott és esetleg felhasznált 11. századi oklevelekben (többek között a VÖ. kapcsolati hálójába tartozó oklevelekben is) minden bizonnyal látta ezt a betűt. Talán úgy gondolhatta, hogy az alkalmazásával olyan egységes vizuális benyomást kelthet, mely a 11. századi oklevelekhez teszi hasonlatossá az oklevélét. Az *ę* következtlen, illetve a nem latin nyelvű szórványokra is kiterjedő alkalmazásának az lehet a magyarázata, hogy az oklevélíró maga sem ismerte a betű használati szabályait, ami nem meglepő, hiszen a jelet már közel három évszázada nem használták. (Ez a megoldás részéről elegendő is lehetett, mivel feltehetőleg a korabeli olvasók ilyen irányú ismeretei sem voltak mélyebbek.) Esetleg valamilyen úton-módon elérkezhetett olyan oklevél, melyekben a magyar nyelvű elemekben is szerepelt a betű. Mint említettem, a DHA.-ban a Bakonybéli összeírás (tudtommal) az egyetlen ilyen oklevél, ami természetesen nem zárja ki azt, hogy más (elveszett, megsemmisült) oklevelekben is akadhatott példa rá.

4. A fenti paleográfiai eszköz alkalmazásával elért, egységesen régiesnek tűnő oklevélkép mögött számos egyéb nyelvi megoldás is rejlik, ezeket fogom bemutatni a következőkben. A szórványokat hangtani-morfológiai, helyesírási és névtani sajátosságaik figyelembevételével három csoportba soroltam. A csoportosítással az adatok nyelvtörténeti hitelességét próbáltam tükrözni. Eszerint vannak 1. inkább 13–14. századi jegyeket mutató szórványok; 2. olyan szórványok, melyek akár a 11. századi nyelvéllapotnak is megfelelhetnek (de a hamisítás koránál mindenképpen korábbi állapotot tükröznek); 3. bizonytalan kronológiai hovatartozású adatok, melyek esetében különböző okok miatt nincs fogódzónk a szórvány kronológiai jellemzőinek a megállapítására. Az elemzést természetesen minden esetben megelőzte a birtoklástörténeti háttér feltárása, a lokalizálás és a név történeti adatsorának a felállítása.

4.1. A 13–14. századi jegyeket mutató alakok közé a harmincegy, 11–12. századi névtörténeti hitelességű helynév közül tizenkettőt soroltam: *Boloton ~ Bolotun*, *Ęuseę*, *Irugh*, *Kaal*, *Kapulch*, *Keurushęg*, *Pechul*, *(Poloz)nuk*, *Tath*, *Tholna*, *Tuur*, *Vaschul*. Pontosabban fogalmazva az oklevélnek ez a tizenkét helyneve az oklevél datálásának idejéhez (1082-höz) nem köthető, nem tükröznek 11–12. századi nyelvéllapotot, inkább annál későbbi, mely lehet a hamisítás ideje, de akár az azt megelőző 13. század is. Ezek esetében az oklevélíró a saját korának megfelelő névalakot illesztette be az oklevél szövegébe.

Boloton ~ Bolotun. A Balaton két alkalommal kerül szóba a VÖ.-ben, kétféle írásmóddal: a Berényben található halászhelyek kapcsán (*Boloton*, DHA. 1: 237), illetve a *Leány* nevű birtok határleírásában (*Bolotun*, DHA. 1: 238). A név etimológiájának alapjáról régóta egyetértés van, a hangtani jellegével, illetve adaptációjával kapcsolatosan viszont újabb is merültek fel kérdések. A név valamely szláv nyelvből került a magyarba, az átvett szláv alak **Blatъnъ* formában rekonstruálható (HOFFMANN 2010: 46). A névnek már a legelső okleveles előfordulása is a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldását mutatja: a név kezdetektől fogva három szótagos formában adatolható (1055: *bolatin* ~ *balatin*, DHA. 1: 149), ilyen módon magyar névhasználokra utal.⁵ A harmadik szótagbeli *i* mibenléte vitatott: ez megfeleltethető a szláv alaknak (ebben az esetben HOFFMANN szerint meglepő, hogy a szókezdet viszont „magyaros”), vagy a latinizáló névhasználat következményeként fogható fel (HOFFMANN 2010: 48–50, SZENTGYÖRGYI 2011: 195–197). Bármilyen is legyen a magyarázata az *i*-nek, a harmadik szótagban a veláris magánhangzó csak a 13. században jelent meg, először a Tihanyi összeírásban (1211: *Bolotun*), majd az itt tárgyalt oklevélben. A *balatin* ~ *bolatin* alak fonológiai felépítése nem egyedülálló. SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2011: 193–194) megfigyelései szerint a korai ómagyar korban szavak egy csoportjára jellemző az, hogy az első (és második) szótagban veláris magánhangzót tartalmaznak, utolsó szótagjukban pedig *i* ~ *u* ~ *o* váltakozás figyelhető meg, mely tulajdonképpen *i* > *u* > *o* diakrón sorba állítható (a vizsgált oklevélben idetartozik *Vaschul* is, l. lejjebb). E hangváltozási sor kronológiája több adaton vizsgálva azt mutatja, hogy a változások közül az első (a hangrendi kiegyenlítődéshez társuló labializáció) lényegében a 12. században zajlott, a nyíltabbá válás pedig ezt követően bontakozott ki (SZENTGYÖRGYI 2011: 195). A hangváltozás ismeretében nem valószínű, hogy a VÖ. *Boloton* ~ *Bolotun* alakjai a hamisított kort tükrözik.

Euse. A veszprémi egyháznak a Séd és a Buhim patak összefolyásánál, az egykori Fejér, ma Veszprém megyében található Ősi település birtoklására vonatkozó legkorábbi eredeti és hiteles oklevele 1184–1188-ból való (KARLINSZKY 2013: 186, VO. 31). A települést megemlíti a Veszprémi püspökség 1009-es másolatban fennmaradt, három jóval későbbi átíratából rekonstruálható adománylevele és az itt tárgyalt Veszprémi káptalani összeírás is. A településnév adatsora a következő: 1009/+1257/1263 u.: *Avsŷ* (DHA. 1: 52); +1082 [1326–1327]/1350/1407: *Ěuseŷ, Ěwse, Ěvse* ~ *Euse* (DHA. 1: 239); 1184–1188: *Euse* (DF. 200604); 1240: *Euse* (VOS. 101); 1267: *Euse*, 1295: *Eussy* ~ *Eusy*, 1304: *Euse*, 1332–1337/Pp. Reg. Paul (sac.) de *Enusi*, *Susy*, 1333: Paul pleb. de *Wsy* (Gy. 2: 399); 1448: *Ewsy* (VOS. 408).

A helynév az *ős* köznévre visszavezethető *Ős* személynévből képzés útján jött létre (FNESz. Ősi). Az alapnyelvi eredetű magyar *ős* szó magánhangzója eredetileg rövid és illabiális lehetett (TESz., ŰESz.). Mind a személynév, mind a köznévi első előfordulásaiiban *e*, *i*, illetve *u*, *v*, *w* jelöli ezt az első rövid magánhangzót: 1138/1329: *Efu*, *vfu*, *Ifedi*, 1195 k.: *ífemucut*, 1198: *vŷ* (TESz.); 1198: *Vs* (ÁSzt. 785), 1202–1203 k./15. sz.: *Vsod* (FNESz. *Ősöd*); 1211: *Ws* (FNESz. *Őskü*). A labializáció a hangsúlytalan szótag felől terjedt hasonlással az első szótag felé, tehát *i* > *ü* változással számolhatunk a szóban (vö. E. ABAFFY 2003: 323–324). Az [ü] jele a 13. század közepéig *u*, *v*, *w* volt (KNIEZSA 1952: 37). Ősi településnek a 12. század végétől rendelkezésünkre álló adataiban viszont majdnem

⁵ Néhány további példa a név gazdag adatsorából: 1211: *Bolotin* ~ *Balatin* ~ *Bolotun* ~ *Bolotyn* ~ *Bolatin* (KOVÁCS 2015: 71); 1266: *Balatin* (Cs. 3: 26); 1328, 1338: *Bhalatun*, *Balatun* (DHA. 1: 229); +1082 [1326–1327]/1350/1407: *Bolotun*, *Balotun* (DHA. 1: 237).

kizárólag betűkapcsolatos hangjelölési megoldással (leggyakrabban *eu*-val) találkozunk, mely már esetleg nem az *ü*-t jelölte, hanem az *ö*-t, a 13. századtól zajló *ü > ö* (vagy *ë > ö*) változás következtében létrejött új magánhangzót (vö. E. ABAFFY 2003: 326, 330).⁶ Ekkoriban ugyanis az [eü] diftongus jeleit kezdték a rövid [ö] jelölésére is használni (KNIEZSA 1952: 52). Az *eu* (*ev*, *ew*) az [ö] jelölésére a KNIEZSA által használt források alapján viszont csak az 1270-es évektől bukkant fel, és a 14. században nőtt meg jelentősen a száma (1952: 39, 52–53). A Magyar Névtárhívum adattára is hasonlót mutat: [1281?]: *Feketeevrem*, 1286/XVI.: *Bayka wewlghy*, 1319: *weulg* (MNA.). A TESz. szerint az *ös* szó hosszú *ö*-s ejtése csak a 18. századtól igazolható. Néhány, az *ös* szóra visszavezethető helynév mindmáig megőrizte a rövid *ö*-s ejtést: l. *Öskü*, *Ösöd* (FNESz.). Figyelemreméltó még, hogy a VÖ. az Ösihez közeli *Öskü* falu nevét is tartalmazza (*Es*, DHA. 1: 239); ebben feltehetőleg ugyanaz a személynév keresendő (VeszprHtLex. 1: 307). Némiképpen ellentmondásosnak tűnik, hogy e név hangalakja [*Es* ~ *Es*]-ként, míg az *Ösi*-é [*Ös*]-ként rekonstruálható, habár – mint fentebb láthattuk – a köznévből és az abból létrejött tulajdonnevekben a labiális és az illabiális magánhangzó váltakozva jelenik meg. Összegezve a fentieket: a VÖ. *Ēuse* adata a labiális középső nyelvtárasú magánhangzó és annak jelölése miatt nem származtatható a 11. századból.

Végül a helynév morfológiai tulajdonságáról is szót kell ejteni. Az *Ösi* 'Ösé' toldalékanak eredetére nézve egységes véleményt találunk arról, hogy az *-i* helynévképző a mai *-é* birtokjellel azonos, az *-i* pedig a régebbi *-i* ~ *-é*-ből, az pedig a még régebbi *-ē*-ből ered (BÉNYEI 2012: 74). *Ösi* adatsorában a 13. század legvégéig egyöntetűen *-e*-re végződő alakokat találunk, ezek tehát [*Ös*] olvasatúak lehetnek. Ezek közé illeszkedik a VÖ. *Ewse* adata is. 1295-ben adatolható az első *i*-re végződő alak, illetve a név mai alakja is *Ösi*.

A név hangalakja (*ö*-t tartalmaz) és írásmódja (l. az *ö* jelölését) tehát legkorábban 12. század végi formát mutat. A név kora a toldaléka alapján nem határozható meg, mivel az *-i* (a korábbi *-é* helyén) inkább csak a 13. század végétől jelentkezik, de párhuzamosan egy ideig még *-e*-vel is előfordul.

Iregh. Ireg a veszprémi egyház somogyi birtokai közé tartozott; a mai Tolna megyében, Tamásitól északnyugatra fekvő Újireg, illetve Iregszemcse településekkel azonosítható. Benedek veszprémi ispán 1171-ben hagyta végrendeletileg Iregen levő ingatlanait és népeit a veszprémi egyházra (predium *Ireg*, VO. 29–30). A hely szerepel egy 1174-es (1419-es átiratban fennmaradt) végrendeletben is (*Yreg*, VOS. 49–51). A VÖ.-ben a név *Irug* (DHA. 1: 240) formában jelenik meg. A FNESz. ennek a helynek a legkorábbi adatát csak a 14. századból közli (1387: *Irug*, FNESz. *Iregszemcse*). 15. századi adatai – a 12. századiakhoz hasonlóan – újra illabiális olvasatra utalnak: 1419: Megges *Ireg*, Megessyreg (HéderváryOkl. 1: 156, 159), 1441: Felsewirek (Cs. 3: 430). Az adat időbeli hovatartozását illetően két tényezőt érdemes megvizsgálni: egyrészt a második szótagi labiális magánhangzót, másrészt a *gh* betűkapcsolatot [g] hangértékben.

Az *Ireg* helynév az *üreg* 'gödör; barlang' jelentésű főnévből keletkezett (FNESz. *Iregszemcse*). Az *üreg* köznévből számos személynév (1138/?: *Iruge*, 1226: *Vrug*, TESz.) és helynév (1113: *Erig*, 1164: *Yreg*, 1171: *Irig*, 1229: *Irug*, TESz.; 1252: *Yrug*, Gy. 1: 399;

⁶ Az 1009-es adománylevél átiratainak *Avsŷ* említéseiről SARNYAI VIVIEN (2022: 296) kimutatta, hogy azokban az *av* tollhiba, betűtörlés az *ev* helyett, és az adatok nem köthetők Szent István korához, hanem az átiró scriptor a saját korának [*Ösi* ~ *Ösi*] névalakját írta le saját korának helyesírása szerint.

1267: *Irg*, Gy. 1: 222; 1268: *Iregh*, FNESz. Üreg; 1273/1392/1477: *Irugd*, *Ireg*, 1291–1294: *Irugd*, Gy. 1: 680; 1297: *Ireg*, Gy. 1: 399; 1297/1427/1783: *Iregh*, Gy. 1: 222; 1315: *Iregh*, 1326: *Yrugh*, 1334/1369: *Irug*, Gy. 1: 399) alakult. Az adatok kronológiájából egy *Irig* > *Irüg* változásra következtethetünk, mely a szó vége felől induló, a 10–13. században zajló labializációs folyamatok sorába illeszkedik (vö. E. ABAFFY 2003: 323–324). Néhány adat arról tanúskodik, hogy a labializáció egyes esetekben továbbhaladhatott az első szótag felé is (1226: *Vrug* szn., 1619: *úrōgh*, 1782: *örögökben*, TESz.; 1752: *Ürög* hn., FNESz. *Magyarürög*). Legkorábban tehát 1138-ból adatolható labiális [irüg] alak. Az itt vizsgált Somogy megyei helynév váltakozóan volt használatos *Irēg* ~ *Irüg* formában: a 12. századi első említésekben *Irēg*, a 14. században *Irüg*, majd a 15. századtól újra *Irēg*, és ma is ez utóbbi alak a jellemző. Nem lehet tehát eldönteni, hogy a VÖ. *Irugh* adata egy korai (11–12. századi) labializálódás eredményét mutathatja, vagy csupán a feltételezhetően hosszabb ideig fennálló alaki változatosság egyik 14. századi példája.

A VÖ. szórványadatában hangérték nélküli *h*-t találunk: *Irugh*. Ez az írásmód KNEZSA (1952: 57) szerint a 13. században indult meg, a század közepén még kivételes volt, ezután rohamosan terjedt, majd a 14. században vált, főleg *t* után, általánossá. A Magyar Névtárvizum adatbázisa a biztos datálású és nem hamis okleveleket figyelembe véve viszont már a 12. század végétől mutat példákat hangérték nélküli *h*-ra: szó végén 1193-tól (*Bodogth*, *Berith*), szó belsejében 1210-től (*Rethi*), szó elején 1211-től (*Veyrmur thouua*) (MNA.) (sőt l. még 1152: *Cleth*, CAH. 57; 1152: *Foth*, ASzt. 315). A *gh* első adatai valamivel későbbiek: 1225: *Sagh*, 1247: *Ghumur*, 1298: *Baghach* (MNA.). A VÖ.-ben is viszonylag gyakori a hangérték nélküli *h* előfordulása: például *Bēth*, *Juthos*, *Sothar*, *That*, *Thoscas*, *Touthvason*, *Wyghant*.

A hangtörténeti elemzés nem teszi lehetővé az adat datálását, az írásmódja alapján viszont inkább a hamisítás korához köthető a szórvány (vö. 4.1. *Tath*).

Kaal. A veszprémi egyház több ízben részesült magánszemélyek, majd az uralkodói család adományaiban a Kál-völgyben (KARLINSZKY 2013: 163), a fennmaradt oklevelek szerint először 1171-ben Benedek veszprémi ispán végrendeletének köszönhetően (predium *Kal*, VO. 29–30). A Kál-völgyben több település volt a középkorban (Köveskál, Mindszentkál, Szentbékál, Szentvidkál) (KARLINSZKY 2013: 163). Ezeket a 13. század második feléig nem nevezték meg külön-külön, hanem a *Kál* név önmagában vagy a 'terület', 'völgy', 'birtok' és 'falu' jelentésű latin köznevekkel együtt volt használatos: például 1174: *Kal* (DF. 200615); 1174/1419: in altero *Kal*, 1199: in *Kalu*, in predio *Kalv*, 1227: in villa autem *Kal*, 1237: de villa *Kal*, in territorio *Kal* (VOS. 51, 58, 78, 98); 1276: in valle *Kaal*, 1290: in valle *Kal*, 1295: in valle *Kaal* (VO. 63, 92, 97). 1277-ben szerepelt először névvel az egyik település, Mindszentkál: „quandam villam in *Kaal*, que *Kaal Omnium Sanctorum* appellatur” (VO. 72). További adatok az egyes településekre: 1323: *Scenthvydkalya* (VR. 61); 1341: in valle *Kaal* videlicet in villis *Kueskaal*, in *Kaal sancti Benedicti*, in *Kaal Omnium Sanctorum* (VO. 127). A veszprémi káptalan pontos birtokjogi viszonyai nehezen határozhatók meg a Kál-völgyben, de az tudható, hogy például Szentvidkál 1290-et megelőzően rendelkezett birtokkal (KARLINSZKY 2013: 163). A VÖ.-ben az „in villa *Kaal*” után következik a veszprémi egyházi javak felsorolása (DHA. 1: 238), tehát a 12–13. századi összefoglaló jellegű említésekhez hasonló módon.

A személynévi eredetű helynév (l. FNESz. *Kál*) egy 1199-es forrásban még tövéghangzóval, *Kalu* formában fordult elő (VOS. 58), a VÖ. szórványa viszont már e hang

eltűnéséről tanúskodik. Az oklevélbeli *Kaal*-ban a hosszú magánhangzó jelölésére szolgáló dupla *aa* legkorábban 13. századi írásmódot jelezhet, ugyanis ennek a századnak az elejétől vannak szórványosan példák a hosszú magánhangzóknek betűkettőzéssel való jelölésére (KNIEZSA 1952: 54–55).

A VÖ. *Kaal* helyneve a tövéghangzó hiánya és a betűkettőzéses írásmódja miatt a 11–12. századra nemigen vezethető vissza. Névtörténeti szempontból viszont a hamisítás koránál talán korábbi állapotot mutat, ugyanis a 14. század első felében a Kál-völgyi falvakat inkább már külön-külön néven volt szokás említeni.

Kapulch. A VÖ. annak kapcsán említi az egykor Zala, ma Veszprém megyében található helyet, hogy a Vigánton birtokkal rendelkező veszprémi Szent Mihály-egyház a Vigánt nyugati határában lévő kapolcsi malmot is birtokolta (KARLINSZKY 2013: 210, DHA. 1: 239). A településnév adatsora a következő: +1082 [1326–1327]/1350: *Kapulch*, *Kopulch* (DHA. 1: 239); 1093–1095: *Copulci* (DHA. 1: 301); 1238: *Kopulch* (FNESz. Kapolcs); 1335: *Kopulch* (DHA. 229). A *Kapolcs* helynév személynévi eredetű: vö. [1091]/Krón XIV: *Copulch*, *Kopulch*; 1214: *Chopulch*; 1296: *Copolch* szn. (ÁSzt. 221). A helynév alapjául szolgáló személynév KISS LAJOS szerint összevethető *Kapoly* helynév személynévi előzményével (FNESz. *Kapolcs*); ez a somogyi birtok szintén szerepel a VÖ. 11–12. századi névtörténeti hitelességű nevei között (l. 4.2.). A korai okleveles helynévi adatokból és az annak alapjául szolgáló személynévi adatokból az alábbi változásra következtethetünk: *Kopulcs* > *Kapolcs*.

A VÖ. *Kapulch* szórványa nagyobb valószínűséggel köthető a hamisítás korához: egyrészt az első szótagi magánhangzó nyíltsága, másrészt helyesírás-történeti okok miatt. A [cs] hang fő jelei ugyanis a 12. század végéig az *s* és a *c* voltak, míg a *ch* betűkapcsolat csak ekkortájt jelent meg és terjedt el, és a 13. század közepére vált majdnem kizárólagossá (KNIEZSA 1952: 27); a VÖ.-ben is egyöntetűen ez a [cs] jele.

Keurushyg. A VÖ.-ben Kőröshegy a somogyi birtokok sorában szerepel Szárszót és Öszödöt követően. A veszprémi egyház itteni birtoklására a hamis 1082-es összeíráson kívül csak egy 1358-as oklevél utal (KARLINSZKY 2013: 172). Időrendben a helynév előfordulásai a következők: +1082 [1326–1327]/1350/1407: *Keurushyg*, *Keurushygh*, *Keurushyg* (DHA. 1: 240); 1093–1095: *Keurisyg* (DHA. 1: 301); 1229: *Keurushyg*, 1234–1270: *Kevrusheyg* (Cs. 2: 579); 1295: *Kerusheg* (MES. 2: 368); 1338: *Keurushyg*, *Keurushegh*, *Kerusheg*, *Kevrusheg*; *Kewrushegh* (AO. 3: 447, 489); 1358: *Keureshygh* (DF. 200943).

A név a *kőrös* ~ *körös* fanévből és a *hegy* földrajzi köznévből áll (FNESz. *Kőröshegy*). A *hegy* szóban a szókezdő *h* hiányára csak 11. századi példákat ismerünk (1086: *Forkosig*, 1093–1095: *Keurisyg*, *Vgmogos*, DHA. 1: 251, 301) (vö. ZELLIGER 1991: 79–82, PELCZÉDER 2022: 90–93). E három előforduláson kívül a szó az ómagyar korban *hig* ~ *hyg* ~ *heg* írásváltozatokban volt használatos. Az *y* alkalmazása [i] hangértékben a VÖ. vulgáris nyelvű szórványait általánosan jellemzi (vö. 4.3.2. *Hýgmugos*, *Wrsý*), egyébként a betű ilyen funkcióban csak a 12. század második felétől vált jellemzővé (KNIEZSA 1952: 24, MNA.). A *kőrös* ~ *körös* lexéma alaktörténete némileg több lehetőséget nyújt az adat kronológiai azonosítására, mint a *hegy* szóé. Az ótörök eredetű *kőrös* feltehetőleg **kāþrič* alakban került át a magyarba (ÚESz.). A szó első szórványadatai is illabiális magánhangzót tartalmaznak a második szótagban: +1015/+1158//1403/PR. *Keyris* (KMHsz. 1: 164); 1055: *keuris* (TESz.); 1093–1095: *Keurisyg* (DHA. 1: 301); 1193: *Keures* bocor, 1228/1323/1403: *Keyris* (TESz.) stb. A *körös*-féle alakok a 12. század utolsó harmadában jelentek

meg: 1171: *keurus* hn., 1211: *Kerus* szn. (TESz.); 1252: *Keurus* hn. (KMHsz. 1: 164); 1256/1273: *Kurus* hn. (TESz.); 1329: *Kuhidkerus* hn. (KMHsz. 1: 164). Az ómagyar korban azután párhuzamosan voltak használatosak a második szótagban labiális, illetve illabiális magánhangzót tartalmazó formák. A somogyi *Kőröshegy* említései közül a legkorábbi, 11. század végi adat még illabiális ejtést mutat, a későbbiek, köztük a VÖ. is viszont már labiálisat (egyetlen 1358-as oklevél jelent kivételt). A VÖ.-ben olvasható *Keurushyg eu* betűkapcsolattal jelölt hangja a hamisítás idején már a hosszú [ö]-t is jelölhette (akárcsak a VÖ. más helynévi szórványaiban: *Lęsew*, *Scęuleus*, *Kescęw*), mivel a labiális utótagú diftongusok monoftongizációja a 13–14. században bontakozott ki (E. ABÁFFY 2003: 344). A VÖ. *Keurushyg* adatának a legvalószínűbb olvasata tehát: [körüşigy ~ körüşëgy].

Elsősorban tehát hangtani okból, az *i* > *ü* változás miatt nem származtathatjuk az adatot a hamis oklevél datálásának az idejéből.

Pechul. A középkorban három Pécsely volt: Kis-, Nagy- és Felső- (később Nemes-) Pécsely (MRT. 2: 176). Ezek közül Nagypécselyen egy 1217-es és egy 1222-es adománylevél, Kispécselyen pedig egy 1251-es adásvétel jelenti az első forrásokat a veszprémi káptalan birtokjogára vonatkozóan (KARLINSZKY 2013: 191–192). A település nevére ezeknél korábbi adatok is ismeretesek: +1055/1324 u.: *Pechel*, +1082 [1326–1327]: *Pechul*, +1092/+1274/1399: *Pechel* (DHA. 1: 154, 238, 282); 1121/1420: *Pescil* (FNESz. *Pécsely*); 1174: *Pecel* (DF. 200615); 1211: *Pechel* (KOVÁCS 2015: 21); 1217: *Pichel* (VO. 35); +1222/1276: in villa *Pechul maiori*, in alia villa *Pechul* (VO. 37); 1244: *Peychil*, *Peychul* (Cs. 3: 92); 1251: *Peczel* (DF. 200647); 1309: *Pechel* (Cs. 3: 92); 1378: *Pechel* (DHA. 231); 1378: *Pechul*, In maiori *Pechel* (VR: 279, 280); 1418: *Kispechel*, 1431, 1460: *Naghpechel* (Cs. 3: 92); 1489: *Naghpechel* (VO. 288). A hamis 1222-es (de a 13. század utolsó harmadában már biztosan meglévő) oklevelet azért fontos kiemelni, mert ebben szerepel először differenciáló jelzővel a település, ekkor még latinul. A 14. század második felétől magyarul is használatossá váltak a *Kis-* és *Nagypécsely* nevek.

A helynév etimológiailag azonos a *Pécel* ~ *Pécöl* helynevekkel, melyek személynévből (vö. 1152: *Pecli*, FNESz. *Pécel*; 1233/1345: *Pechel*, 1252, 1269: *Pechul*, ÁSzt. 622) magyar névadással jöttek létre (FNESz. *Pécel*, *Pécsely*). Az alapul szolgáló személynév német eredetű: vö. német *Pezili* ~ *Pecili* (FNESz. *Pécel*). *Pécsely* történeti adatai *Pécsöly* ~ *Pécsüly* hangalaki variánsokra utalnak, melyek közül – az etimológia szerint – az illabiális alak lehetett az eredeti. KOVÁCS ÉVA a Tihanyi összeírásban is szereplő településnév elemzése kapcsán utal arra, hogy a későbbi, sőt a mai ejtészváltozatok között szintén megtalálható a labializációval alakult *Pécsöly* (2015: 79–80): 1782–1785: *Kis Pétsöl*, *Nemes Pétsöl* (EKFT.), *Pécsöl(i)* (VeMFN. 4: 450). Az első labiális helynévi alak abból az 1222-es hamis oklevélből adatható, amit 1276-ban átírtak a veszprémi kanonokok (VO. 38, KARLINSZKY 2013: 192), tehát a 13. század utolsó harmadában már kimutatható a helynév *Pécsüly* ~ *Pécsöly* alakja (ugyaneből az időszakból személynév is adatható ebben a formában, ÁSzt. 622). A VÖ. *Pechul* szórványa is a labializáció lezajlását mutatja. Helyesírás-történeti szempontból a [cs] jelölése érdemel figyelmet. Az oklevél ezt a hangot *ch* betűkapcsolattal jelöli, ami csak a 12. század végén jelent meg a [cs] jeleként, míg a 11–12. században a fő jelei még az *s* és a *c* (KNIEZSA 1952: 27) (utóbbiakhoz l. *Pécsely* 12. századi adatait).

A VÖ.-beli szórvány labializálódott magánhangzója és a [cs] jelölése miatt az oklevél datálásának idejénél biztosan későbbre tehető. A VÖ. nem különbözteti meg nyelviileg a veszprémiek birtoklásában érintett két Pécselyt, ám más korabeli oklevelekben is változó,

hogy ezt megteszik-e vagy sem, ezért ebből a tényből nem vonhatunk le kronológiai jellegű következtetést.

(Poloz)nuk. Paloznak a legkorábban adatolható veszprémi káptalani birtok, ahol 1079-ben, I. László korában hagyott Guden vitéz javakat a veszprémi székesegyházra (VO. 21–22). Ez egyben a veszprémi káptalani levéltár legrégibb fennmaradt oklevele is. A feltehetőleg szláv eredetű helynév *Poloznic* (DHA. 1: 225) formában szerepel Guden végrendeletében. Ennél még régebbi, tövéghangzót tartalmazó formában jelenik meg a név a Veszprémvölgyi apácák hiteles másolatban fennmaradt görög nyelvű adománylevelében: 1002 e./1109: *πωλοσνίκου* (VOS. 26–27). A veszprémvölgyi oklevél 1109-es latin nyelvű megújításában található névben tövéghangzó nincsen, viszont az utolsó szótagban még itt is *i* áll: *Polosinic* (DHA. 1: 366–367); hasonlóan még egy 11. századi hiteles forráshoz, a Bakonybéli összeírás első részéhez: 1086: *Ploznic* (DHA. 1: 253). A VÖ. *(Poloz)nuk* adata viszont már a hangrendi kiegyenlítődés lezajlását jelzi a feltehetőleg szláv eredetű helynévben. Az első *Poloznuk* formájú adatot egy veszprémi egyházat érintő hiteles oklevélben, egy 1174-es végrendeletben gyaníthatnánk: 1174/1419: *Poloznuc* (VOS. 50). Az erősen rongált oklevélben azonban a név olvashatatlan (DF. 200615), csak az 1419-es átiratból ismerhetjük. A 13. századtól viszont már többségében egységes hangrendűek a névadatok: *Poloznuk* ~ *Poluznak* ~ *Paloznak* (l. részletesebben PELCZÉDER 2022: 139–141).

A VÖ. adatáról hangtani alapon tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az sokkal inkább jellemző a 13. századra, mint a 11. század végére.

Tath. A bizonytalanul azonosítható hely feltehetőleg Somogy megyében feküdt. Mivel a VÖ. Szárszó, Öszöd, Köröshegy és Túr után említi, valószínűleg ez a birtok is a Balatontól délre keresendő. A bizonytalan lokalizálást részben az okozza, hogy a rá vonatkozó források többségét a hamis veszprémi összeírás és annak átirásai alkotják (KARLINSZKY 2013: 203). Legelőször egy 1152-es oklevélből tudható, hogy a veszprémi egyháznak szolgálói éltek itt: 1152: in villa *Tat* (CAH. 57). A VÖ.-ben és átirataiban ekként szerepel: In predio *Tath* (DHA. 1: 240). Egy 1358-as oklevélben, mely szerint idegenek bitorolják a káptalan itteni birtokrészeit, a birtokok felsorolása követi az 1082-es hamis összeírás sorrendjét (KARLINSZKY 2016: 72), amiből arra következtethetünk, hogy a VÖ.-t használhatták forrásként: 1358: *Taath* (DF. 200943). Az egykori somogyi település ezután nem szerepel a forrásokban. Hasonló nevű települések azonban másutt is vannak a magyar nyelvterületen: az Esztergom vármegyei *Tát* (1146: *That*, 1181/1356: *Taath*, 1193: *Tatu*), az erdélyi Fehér vármegyei, -é helynévképzővel alakult *Táté* (1332–1336: *Thathey*) és a Bács-Kiskun megyei *Tataháza* (1773: *Tathaza*) (FNESz. *Tát*, *Táté*, *Tataháza*).

A település neve személynévre vezethető vissza (FNESz. *Tát*): vö. 1086: sepulchrum *Thati*, *Thatu* szn. (DHA. 1: 253). A somogyi helynévnek a VÖ.-ben nagy valószínűséggel [Tát] ejtése rekonstruálható. Erre utal egyrészt a hely 1358-as hosszú magánhangzóra utaló írásmódú *Taath* adata, másrészt az Esztergom és erdélyi Fehér megyei *Tát* és *Táté* (míg a Bács-Kiskun megyei *Tataháza* esetében a *Tata* helynév hatásával kell számolni; FNESz. *Tataháza*). A VÖ.-ben akad példa a hosszú magánhangzónak, köztük az *á*-nak a betűkettőzéssel való jelölésére (*Kaal*, *Tuur*, DHA. 1: 238, 240); ám sokkal inkább jellemző a szimpla *a*-val jelölés (*Ziman*, *Chatar*, *Vaschul*, *Lęan*, *Waswn*, *Apati*, *Dyak*, *Touthvason*, *Scamard* stb.). A hosszú magánhangzók betűkettőzéssel történő jelölésére a 13. század elejétől vannak szórványosan példák, és a század második felétől vált gyakorivá (KNEZSA 1952: 54–55). A VÖ. szórványadataiban hangérték nélküli *h*-t találunk: *Tath*. Ez az írásmód KNEZSA szerint a 13. században indult meg, és a 14. században vált, főleg *t* után,

általánossá (KNEZSA 1952: 57), a Magyar Névtárhívum adatbázisa (MNA.) viszont már a 12. század végétől mutat rá példákat (vö. 4.1. *Iruh*). A VÖ.-ben is jellemző a használata.

A VÖ. *Tath* adatának kronológiai megítélése tehát igen bizonytalan. Az egyetlen támpontunk a *th* használata lehetne, de ez alapján is csupán annyit mondhatunk, hogy a névadat inkább a 12. század közepe utáni állapotot tükrözhet (vö. 4.1. *Iruh*).

Tholna. A *Tolna* név a dél-dunántúli várat és az arról nevet kapó megyét egyaránt jelöli a középkori forrásokban. A VÖ.-ben a veszprémi egyház Fadd birtoka kapcsán a vármegye nevéként említődik: „In partibus *Tholna* in predio *Focud*”. A név eredete bizonytalan, a korábbi latin eredeztetés HOFFMANN ISTVÁN (2010: 208) szerint cáfolható; ő a személynévi származtatást tekinti – fenntartásokkal – az egyetlen számba vehető magyarázatnak. A név legkorábban a Tihanyi alapítólevélben adatolható: ott a várra vonatkozik (1055: in *Thelena*), míg az oklevél hátlapján szereplő, az alapítólevéllel közel egykorú szövegben a megyére („In terrytorio *tollene*”) (DHA. 1: 149–151). Az utóbbi adat latinizáló forma, a *tollena* alak genitívuszi esetként áll (HOFFMANN 2010: 206). A Tihanyi alapítólevélén kívül HOFFMANN (2010: 206) megfigyelései szerint még két forrásban jelenik meg három szótagos formában a név: 1193: *talena*, 1211: *Talana*, *Tollona*. Az eredeti magyar helynév három szótagú volta e négy korai adat alapján HOFFMANN véleménye szerint joggal tehető fel. E négy adaton kívül a név magyarul mindig *Tolna*-ként szerepel, néha *th*-val írva (további adatok itt: HOFFMANN 2010: 207). A VÖ.-ben is két szótagos, a szó eleji *th* latinus írásra utal, míg a VÖ. 1350-es és 1407-es átiratában *Tolna* írásmódú alakot találunk (DHA. 1: 239).

A VÖ. *Tholna* helyneve a hangalakja alapján 11–12. századi forrásokkal nemigen hozható kapcsolatba.

Tuur. A Somogy megyei Túron (a mai Somogytúron) 1184–1188-ban II. János veszprémi püspök (KARLINSZKY 2013: 32, VO. 31), 1295-ben pedig Egyed somogytúri pap tett adományt a veszprémi káptalan javára (KARLINSZKY 2016: 79), tehát a 12. század óta számolhatunk a településen a veszprémiek birtoklásával. A helynév adatai időrendben a következők: +1082 [1326–1327]/1350: *Tuur*, *Twr* (DHA. 1: 240); 1184–1188: *Tur* (VO. 31); 1229: *Tur* (Cs. 2: 583); 1293: *Tur* (DF. 200728); 1358: *Tur* (DF. 200943). A településnév a *Túr* víznevéből jöhetett létre (vö. 1193: *Tur* ’a Kanizsai-berek jobb oldali mellékveze Zalaiban’); egykor így nevezhették a Somogytúrnál folyó patakat is. A magyar *Túr* helynév szláv eredetű (vö. összláv **turъ* ’östulok’). (FNESz. *Somogytúr*.)

A VÖ. dupla *u*-val jelöli a szó magánhangzóját, mely a 14. században már hosszú *ú*-s ejtést jelezhet. A hosszú magánhangzók betűkettőzéssel történő jelölésére a 13. század elejétől vannak szórványosan példák; az *uu*-ra a század második felétől (KNEZSA 1952: 54–55, 57). A Magyar Névtárhívum adatbázisában szintén ekkoriak az első eredeti, hiteles forrásból származó adatok: 1260: *Luuth* [lú/ócs], de l. még +1037 [1240 k.]/1330: *Nuul* [nyúl] (MNA.).

A VÖ. szórványának írásmódja tehát legkorábban 13. századi állapotot tükrözhet.

Vaschul. A Tihanytól északnyugatra fekvő Vászoly a veszprémi egyház egyik ősi birtoka, 1174-ben Miska fia István hagyott végrendeletében javakat a településen a Szent Mihály-egyházra (KARLINSZKY 2013: 207, VOS. 49–51). A településnek a Tihanyi ősszeírásban olvasható az első, eredeti oklevélből származó adata: 1211: *Vazil* (KOVÁCS 2015: 98); emellett a következő hamis oklevelek említik: +1055/1324 u.: *Vazul* (DHA. 1: 154); +1082 [1326–1327]/1350: *Vaschul*, *Waschul* (DHA. 1: 238); +1092/+1274/1399: *Wazyl* ~ *Vazil*, *Vazyl* ~ *Wazil* (DHA. 1: 282). Bár a veszprémiek birtoklását igazoló, fent

említett 1174-es oklevél eredeti és hiteles, az oklevél rongálódása miatt a *Vászoly* nevet tartalmazó rész olvashatatlaná vált (l. DF. 200615). A szórványt így csak az oklevél 1419-es átiratából ismerjük (1174/1419: *Vascul*, VOS. 50), alakját és írásmódját ezért nem tekinthetjük megbízhatónak a 12. század második felére vonatkozóan. A helynév további adatai: 1217, 1222: *Wasul* (VO. 35, 38); 1305: *Vazul* (VR. 28); 1353, 1480: *Wazwl*, 1418: *Wassul*, 1433: *Wasol*, *Wazol*, 1449, 1507: *Wazol* (Cs. 3: 122).

A településnév formáns nélküli személynévből keletkezett magyar névadással (FNESz. *Vászoly*), vö. a következő személynévekkel: 1086: *Wazil*, 1138/1329: *Wasil* (ÁSzt. 796). A korai okleveles helynévi adatokból és az annak alapjául szolgáló személynévi adatokból az alábbi változásra következtethetünk: *Vászil(y)* > *Vászul(y)* > *Vászol(y)* (*i* > *u* > *o*) (KOVÁCS 2015: 98–99, vö. SZENTGYÖRGYI 2011). A labializálódás a 13. század eleji adatokon már megfigyelhető, a VÖ.-beli *Vaschul* ennek a folyamatnak a lezárultát jelzi. A névben az *sch* jelöli az [sz]-t, ami beleillik a VÖ. hangjelölési rendszerébe, ugyanis az *sc* után ez az [sz] leggyakoribb jele (*Faysch*, *Vaschul*, *Schala*, *Ėuschud*). Az *sch* ebben a hangértékben a 13. század közepén jelent meg, de mindig ritka maradt (KNIEZSA 1952: 40); a Magyar Névtörténeti Intézet adatbázisa szerint 1247-es az első adata: *Schtar* [sztár] (MNA.). A VÖ.-ben olvasható *Vaschul* erősen emlékeztet az 1174-es végrendelet *Vascul* adatára. Az is könnyen elképzelhető, hogy a hamis összeíráshoz felhasználták ezt az oklevelet, hiszen fontos bizonyító erővel bírt a veszprémi egyház javaival kapcsolatban. Mivel azonban csak az oklevél 1419-es átiratából ismerjük a nevet, nem tudhatjuk, hogy nem módosult-e másoláskor a név alakja, így abban sem lehetünk biztosak, hogy ez a 12. századi oklevél lehetett-e az adat forrása. Hang- és helyesírás-történeti érvek alapján az adat legkorábban a 13. századra tehető.

4.2. A harmincegy, 11–12. századi névtörténeti hitelességű helynévi szórvány közül mindössze öt esetében merül fel az az eshetőség, hogy a hamisítás korát megelőző vagy akár 11. századi nyelvallapot tükröz: *Clety* (1.), in alio predio *Clety* (2.), *Copul*, *Fotud*, *Pęyt*.

***Clety* (1.), in alio predio *Clety* (2.).** A mai Balatonkilitivel azonosítható hely a veszprémi egyház somogyi birtokaihoz tartozott, a legkorábbi erről tudósító oklevél 1152-ből való (KARLINSZKY 2013: 168). A VÖ. és annak átirásai szerint két Kiliti létezett: +1082 [1326–1327]: In predio *Clety* [...] In alio predio *Clety* (DHA. 1: 240). Időrendben a településnév előfordulásai a következők: 1093–1095: *Cletii* (DHA. 1: 301), 1152: *Cleth* (CAH. 57), 1229: *Cleti* (FNESz. *Balatonkiliti*), 1265: *Kelety*, 1302: *Kylity* (Cs. 2: 620), 1358: *Kylity* (DF. 200943). Dunakiliti történeti adatait is érdemes áttekinteni a név elemzéséhez: 1274: *Kyliti*, 1387: *Kelety* (FNESz. *Dunakiliti*).

A *Kiliti* helynév KISS LAJOS szerint a latin *Cletus* személynév birtokos esetben álló *Cleti* alakjából származik (FNESz. *Balatonkiliti*). Az Árpád-korból 1219-től kezdődően számos adat van a *Cletus* személynév különböző végződésű alakjaira: 1219/1276: *Cleti*, 1220: *Clety*, 1225: *Cleto*, 1239: *Cletum*, 1243/1244: *Cletus*, 1290>1365: *Klety* (ÁSzt. 215). A név keletkezésének vizsgálatában érdemes lehet figyelembe venni a *Cled* ~ *Clet* ~ *Gled* személynévi, illetve nemzetségnevet is (l. a *Gútkeled* nemzetségnév második elemét), véleményem szerint ugyanis a helynév ebből is alakulhatott a magyar -i toldalékkal (l. 1138/1329: *Cled*, 1220/1550: *Gledgut*, 1253: *Cletgut*, [1270–1272]: *Cled*, ÁSzt. 455), főként, hogy a *Kiliti* helynév egyik korai adata szintén -i nélküli (1152: in villa *Cleth*, CAH. 57). A szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldását a 13. század második felétől mutatják az adatok.

A VÖ.-beli *Clety* szó eleji mássalhangzó-torlódása a név 11–12. századi említéseivel mutat kapcsolatot. A *c* betű [k] hangértékben való használatáról ugyanezt állapíthatjuk meg. A [k] hang jelölésére a *c* és a *k* a 11. század második felében egyaránt használatos volt, ezután folyamatosan versenyben álltak egymással. A 12. század folyamán a *k* (mely többnyire palatálisok előtt volt használatos) visszaszorult a *c*-vel szemben, majd a 13. században a *k* hódított tért, az 1230-as évekre nagyrészt kiszorítva a *c*-t (KNIEZSA 1952: 17, 36). A *Kiliti* és a *Kapoly* (l. 4.2. *Copul*) *c*-vel való írása az oklevélben tehát inkább tűnik korai (12. századi vagy akár korábbi) jegynek, sőt a két helynév VÖ.-beli írásmódja ebben a tekintetben megegyezik az 1152-es oklevéllel: VÖ.: In predio *Clety* [...], In alio predio *Clety*, In villa *Copul*; az 1152-es oklevélben: in villa *Cleth*, in villa *Copuliensi* (CAH. 57). Ezzel szemben a VÖ. többi vulgáris nyelvű szörványában a szó eleji [k]-t következetesen *k* jelöli (*Kezwý, Kyk, Ke(x)a, Kuesd, Kaal, Kescęw* [2.], *Kapulch, Keurushyg*). Viszont az *y* használata [j] hangértékben csak a 12. század második felétől vált jellemzővé (KNIEZSA 1952: 24), ami a Magyar Névtárhang- és helyesírás-történeti adatbázisa alapján is megerősíthető (1193: *Taryneu* [tarineü/ő], *Boynka* [bo/ainka], 1198: *Bychor* [biho/ar]) (MNA.). Ez az ellentmondás azzal oldható fel, hogy az oklevélben az *y* betűt következetesen és egyöntetűen alkalmazták az [i] jelölésére: *Dyak, Feketý, Grazy, Hygmugos, Keurushyg, Wýgant ~ Wýghant, Wrsý* stb.

A VÖ.-beli *Clety* a hangtani alkata (l. a szó eleji mássalhangzó-torlódást) és az írásmódja (a *c* használata [k] hangértékben) alapján a 11–12. századi említésekkel mutat rokonságot.

Copul. A Somogy megyei Tab mellett található Kapolyban a veszprémi kanonokok esküje szerint 1152-ben már volt tulajdona a veszprémi egyháznak (KARLINSZKY 2013: 165–166). A település helynévi adatai időrendben a következők: +1082 [1326–1327]/1350: *Copul, Kopul* (DHA. 1: 239), 1152: *Copuliensi* (CAH. 57), 1193: *Copul* (Cs. 2: 616), 1295: *Kopol* (MES. 2: 368), 1337: *Keeth kapul* (Cs. 2: 616), 1347: *Kapwl, Kopwl, Eghazaskapwl, Kapwl, Kapul, Noghkapul* (AO. 5: 25), 1358: *Kapul* (DF. 200943), 1460: *Kapol* (Cs. 2: 616). KISS LAJOS személynévre vezeti vissza a helynevet: 1359: *Kapal* szn. (FNESz. *Kapoly*). Az Árpád-korból ez a személynév nem adatolható (l. ÁSznt.), viszont KISS LAJOS úgy véli, hogy a *Kapoly* helynév alapjául szolgáló személynév összevethető a *Kapolcs* helynév korábbi előfordulása személynévi előzményével: [1091]/Krón XIV: *Copulch, Kopulch*; 1214: *Chopulch*; 1296: *Copolch* (ÁSznt. 221). A helynév magánhangzóinak a nyíltabbá válását a 13. századtól tükrözik az adatok, a 13–14. századra már inkább a *Kopoly ~ Kapuly* formák váltak jellemzővé. A VÖ.-beli forma ez alapján inkább a korábbi, 11–12. századi előfordulásokkal rokonítható. A név írásmódja szintén a helynév korai előfordulásait idézi fel: a *c* betűnek [k] hangértékben való használatáról, illetve a VÖ.-beli adatoknak az 1152-es adatokkal való esetleges kapcsolatáról a fenti névelemzésben írtam részletesen (vö. 4.2. *Clety ~ Clety*).

A VÖ.-beli *Copul* hangtani alkata és a helynév írásmódja – figyelembe véve a feltehető személynévi előzményt, illetve a helynév adatsorát – a legkorábbi előfordulásokkal rokonítható.

Fotud. A veszprémi Szent Mihály-egyháznak többek között halászhelyei voltak az egyházmegye határain kívül fekvő, Duna menti településen, mely a káptalani birtokok között először a VÖ.-ben szerepelt; ezután a kanonokok itteni birtoklása a török időkig követhető nyomom (KARLINSZKY 2013: 152). A helynév elsőként a Tihanyi alapítólevélből adatolható *fotudi*-ként (DHA. 1: 150). Az oklevél hátoldalán egy 11. századi kéz a nevet *fotody*-nak írta le (DHA. 1: 145). A VÖ.-ben („In partibus Tholna in predio *Fotud*”, DHA. 1: 239)

és a Tihanyi összeírásban (1211: *Fotud*, KOVÁCS 2015: 30) két szótagos formában szerepel a helynév, már tövéghangzó nélkül. A VÖ. 1407-es átiratában szintén a két szótagos *Focud* alakot találjuk (DHA. 1: 239), és a VÖ. egy 1447-es említésében is (*Focud*, DHA. 1: 234). HOFFMANN ISTVÁN (2010: 149) megállapítása szerint a 13. század első felében-közepén rövidült egy szótagra a helynév: 1267/1297: *Fod* (PRT. 10: 526); 1342–1365, 1448: *Fod* (Cs. 3: 408); a VÖ. egy másik említésében szintén: 1395: in predio *Fod* (DHA. 1: 233). Érdemes még azt is megemlíteni a névalak értelmezésével kapcsolatban, hogy a VÖ. szerint Ószöd birtokon az egyik szőlőműves neve is ugyanez: +1082 [1326–1327]/1407: *Fotud*, *Fokud* (DHA. 1: 240).

A *Fadd* helynevet személynévi eredetűnek tartja a szakirodalom (FNESz.). Az ÁSznt. csak egyetlen ilyen személynévi adatot közöl, méghozzá éppen a hamis veszprémi összeírásból (ezzel a VÖ.-beli *Fotud* személynév fontos bizonyíték lehet a helynév személynévi eredeztetése mellett); *Fot*, *Foth*-féle neveket viszont már 1152-től adatol (ÁSznt. 315). Nem teljesen világos a VÖ.-beli személynév és helynév kapcsolata, mert a személynév akár a helynévből is alakulhatott (erre az eshetőségre HOFFMANN is felhívta a figyelmet; 2010: 150). Visszatérve a szótagszerkezet változásának (az egy szótagúvá válásnak) a kérdésére, az okát nem lehet egyértelműen magyarázni (vö. HOFFMANN 2010: 150), azonban a VÖ.-beli szórvány nyelvtörténeti forrásértékének a meghatározása szempontjából nem annyira az ok, hanem a változás ideje a lényeges kérdés.

A VÖ.-beli *Fotud* – az egy szótagúvá válás lezajlásának korát figyelembe véve – a 13. századinál korábbi állapotot tükröz.

Péjt. A Várpalota délnyugati részén, Öskü szomszédságában található Péten a veszprémi egyház két malommal rendelkezett, melyek 1171-ben végrendeletileg kerültek a tulajdonába (KARLINSZKY 2013: 194, VO. 29). A helynév ómagyar kori adatsorával szerencsés helyzetben vagyunk, ugyanis TÓTH VALÉRIA (2023: 962) egy nemrég megjelent tanulmányában a teljesség igényével közölte őket: Anon. [1200 k. 900-ra]: in campo *peytu*, 1240: aqua *Peyth*, 1240>1383: aqua *Peeth*, 1264: ratione molendini ... de *Peyt*, 1264>1383: in villam *Peet*, 1264>1272: molendinum ... in *Peith*, 1264/1393/1466: molendinum ... in *Peych* [ɔ: *Peyth*], 1324: *Peeth*, 1327: *Peeth*, 1426: poss. *Peth*, 1436: poss. *Peeth*. Az adat-sort egy Benedek veszprémi ispán 1171-es végrendeletében szereplő adattal lehet még kiegészíteni, amely éppen az első bizonyíték a veszprémiek itteni birtoklásának (VO. 29–30). Az eredeti oklevél erősen sérült, de a kérdéses rész éppen olvasható: „sup aquā *peit*” (DF. 200616). A VÖ. kétszer is említi Pétet: 1. a Tuzuk nevű birtok egyik határa Pét réve: „In predio Tuzuk prima mēta ponitur in portu *Pējt*”, 2. Litér és Ősi után következik a birtokösszeírásban Pét prédiom, ahol az imént említett két malma volt a veszprémi egyháznak: „In predio *Pējt* nomine” (DHA. 1: 237, 239). Az oklevél átiratai többé-kevésbé hűen követik a VÖ.-ben olvasható alakot: +1082 [1326–1327]/1350/1407: *Peyth* ~ *Peyt*, *Peyt* ~ *Pējt* (DHA. 1: 237, 239).

A vitatott eredetű – személynévre, esetleg színnévre visszavezethető – helynévnek a 12. századtól a 13. század végéig *Peyt(h)* ~ *Peit(h)* adatai vannak, melyek olvasata [pējt ~ pējt], Anonymusnál tövéghangzóval (vö. TÓTH V. 2023: 962–963). Ez tekinthető a név elsődleges alakjának. A [pét] hangalakú *Peet* ~ *Peeth* formák később tűnnek fel: először egy 13. századi (de 1383-as másolatban fennmaradt) oklevélben, a 14. századtól pedig már csak ilyen adatokkal számolhatunk. A *Pējt(ü)* ~ *Pējt(ü)* > *Pét* szabályos hangtörténeti változás (TÓTH V. 2023: 965). A VÖ.-ben kétszer is ugyanabban a formában olvasható *Pējt*

az elsődleges hangzást mutató alak (melyre az 1260-as évekig vannak adatok), tehát tükrözhet akár 12. századi (vagy még korábbi) ejtést is; ezzel szemben az oklevél hamisításának a korában (az 1320-as években) már egyértelműen a hosszú magánhangzós használat volt a jellemző.

4.3. A harmincegy, 11–12. századi névtörténeti hitelességű helynévi szórvány közül tizennégynek a kronológiai sajátosságairól különböző okok miatt nem tudunk bizonyosat állítani. Az alábbi három név nem tartalmaz korjelző szerepű jegyeket: *Besprēm*, *Mama*, *Scamard*. Más nevek esetében az oklevélíró (hamisító) beavatkozása miatt vált felismerhetetlenné a szórványadat származása, forrása, nyelvi-kronológiai jegyei: *Beñ*, *Bereyn*, *Bucon*, *Ęnderę(d)* (1.) ~ *Ęnderę(d)* (1.), *Ęnderęd* (2.), *Hęgmugos*, *(K)alu(z)di*, *Kezwý* (1.), *Łęšew*, *Wrsý* (1.), in alio *Wrsý* (2.).

4.3.1. Három névben – *Besprēm*, *Mama*, *Scamard* – nem következett be változás a 11–12. századi első előfordulásuk és az oklevélhamisítás időszaka között; emellett az írásmódjuk sem árulkodó, nem tartalmaznak korjelző szerepűnek tekinthető nyomokat. Ezek a nevek elvileg íródhattak volna át 11–12. századi forrásból, ám a hamisítás korának idejében is ebben az alakban voltak használatosak. Tehát az oklevélíró részéről semmilyen beavatkozásra nem volt szükség ezeknek a neveknek a lejegyzése során.

***Besprēm* ~ *Bęspr(em)*.** A város neve a legkorábbi okleveles forrástól, a Veszprémvölgyi apácák adománylevelétől kezdődően adatolható, mégpedig az országos jelentőségű helyekhez hasonlóan többnyire latinizáló alakban. A név a személynévből alakult helynevek népes csoportjába tartozik, szláv személynévre vezethető vissza (FNESz. *Vesprēm*). Két fő alakváltozata *b*-vel, illetve *v*-vel kezdődik, melyek közül az eredetinek és a régebbinek – az eredeti és hiteles források adatait, másrészt az alapul szolgáló szláv személynéveket figyelembe véve – a *b*-vel kezdődőek tekinthetők (PELCZÉDER 2022: 104–105). Ezt a formát látjuk a Veszprémvölgyi apácák adománylevelében is: 1002 c./1109: *βεσπρέμ* (ÓmOlv. 15); 1109: *Bezpremensium*, *Bezpremensis* (DHA. 1: 366). A szó eleji *b*- a 13. század elejétől a 16. századig váltakozik *v*-vel (PELCZÉDER 2022: 104–105), éppen ezért a VÖ.-ben olvasható *b*-s alak időhöz kötése hangtani alapon nem lehetséges: a 11. századi formát éppúgy tükrözheti, mint a hamisítás korát. Két helyesírási kérdést érdemes még megvizsgálni. Az oklevélben az [sz]-et csupán ebben az egy helynévben jelöli az *s* betű, egyébként az *sc*, *sch*, ritkábban a *z*; de az *s* egyébként sem volt egyik helyesírás-történeti korszakban sem az [sz] domináns jele (KNIEZSA 1952: 15–16, KOROMPAY 2003: 284–285). Veszprém mint országos jelentőségű hely története igen gazdag adatoltságú, neve gyakran jelenik meg latinizált formában is. Ekkor szinte mindig *s*-sel, korjelző szerepűnek tehát aligha tekinthető a VÖ.-ben a név *s*-sel való írásmódja. A farkas *ę* használatából pedig azért nem következtethetünk az adat korára, mert a jel alkalmazása a teljes oklevelet jellemzi.

***Mama*.** A VÖ.-ben a *Mama* mint forrás szerepel, a mai Berhida északnyugati részével azonosítható Tuzuk prédiom határleírásának egyik határpontjaként: ad fontem *Mama* (DHA. 1: 237). A görög nyelvű veszprémvölgyi oklevélben *μάμα* az apácák második birtokaként van említve (ÓmOlv. 15), a latin nyelvű megújításában harmadikként (1109: villis *Mama*, DHA. 1: 366). PAIS DEZSŐ ezt a később elpusztásodott birtokot – CSÁNKI lokalizálását véve alapul – Vörösberénytől északkeletre, a mai Fűzfő területére valószínűsítette (1939: 17, l. még VOS. 533). A VÖ.-ben és a Veszprémvölgyi adománylevelében azonos névvel említett két hely (a víz és a falu) tehát nem ugyanaz, ám az tagadhatatlan, hogy egymáshoz

közel, legfeljebb 10 kilométer távolságban helyezkedtek el. PAIS arra hivatkozva veti el a víznév és a birtoknév összefüggését, hogy „a fons *Mama* nem a Balaton-part felé, hanem inkább a Séd patak balparti részén tűnik fel” (1939: 17). Én a magam részéről azonban nem zárnám ki az egyébként is gyakori víznév → településnév változás lehetőségét. A feltehetőleg személynévi eredetű helynév (FNESz. *Mámapusztá*) ugyanolyan alakban fordul elő mindkét forrásban, s egy VÖ.-t idéző oklevélben szintén (1383: ad fontem *Mama*, DHA. 1: 231). 1328-ban a veszprémvölgyi apácák szárberényi határjárásában mint falu szerepelt: „villas Pochuasara et *Mama*” (AO. 2: 377).

Mivel a név alakja nem változott, nincs támpontunk a VÖ.-beli szórvány nyelvtörténeti értékelésének elvégzéséhez. A *Mama* mint forrásnév éppúgy származhat 11. századi forrásból, mint későbbiből.

Scamard. A veszprémi egyháznak a Somogy megyei Szamárdon (a ma Zamárdin) való birtoklásáról Benedek veszprémi ispán 1171-es végrendelete tanúskodik (VO. 29–30). A helynév adatai a következők: +1082 [1326–1327]: In villa *Scamard* (DHA. 1: 239); 1171: in villa *Zamard* (VO. 29); 1211: terram *Somard* (*Zamad*), ad stagnum *Somardy* (*Somardi*), et per mediam piscinam *Somardy* (*Somard*) (KOVÁCS 2015: 182); 1231, 1234–1270: *Zamard* (Cs. 2: 657); 1295: *Zamard* (MES. 2: 368); 1342: Eghazaszamard et alia *Zamard* (Cs. 2: 657); 1358: *Samard* (DF. 200943).

A *Szamárd* helynév a *számár* állatnév vagy az abból alakult személynév *-d* képzős származéka (KOVÁCS 2015: 183). A VÖ.-beli *Scamard* alakilag megfelel a középkori formáknak, ugyanis az első kétségkívül *-i* végű (azaz *-i* helynévképzővel bővült) alakok csak a 19. század elején tűntek fel (KOVÁCS 2015: 183).⁷ Helyesírási szempontból a szókezdő [sz] *sc*-vel való jelölése érdemel figyelmet. Az *sc* az [sz] jeleként a zabori oklevelekben jelentkezett (1111, 1113), ettől kezdve több mint száz éven át a leggyakoribb jele volt. Kezdetben palatális és veláris magánhangzók előtt egyaránt előfordult, később palatálisok előtt volt gyakoribb; a 14. század vége felé kezdett ritkulni, majd teljesen eltűnt. (KNIEZSA 1952: 19, 39.) A VÖ.-ben is változatos jelei vannak az [sz]-nek: leggyakrabban *sc* (*Scęłęus* [1.], *Kescęw* [2.], *Scęřęte*, *Scęłęus* ~ *Scęulęus* [2.]), majd *sch* (*Faysch*, *Vaschul*, *Schala*, *Ęuschud*), ritkábban *z* (*Kezwý* [1.], *Zarrosow*) és egyetlen névben *s* (*Bespręm*). A VÖ. *Scamard* szórványának kronológiai azonosítását a névnek sem az alakja, sem az írásmódja nem teszi lehetővé.

4.3.2. Az oklevél tizenegy helynévi szórványa írásmódját, hangalakját vagy valamely morfológiai sajátosságát tekintve egyedi jegyet mutat, különbözik az adott helynév összes többi említésétől. Emiatt tulajdonképpen nem az a releváns kérdés, hogy a szórvány a hamisítás korához vagy a hamisított korhoz köthető-e, hanem inkább az, hogy az oklevél-író mit és miért változtatott meg a névben. Természetesen azt az eshetőséget is fel kell vetni, hogy elírás eredményeképpen kerültek ezek a nevek sajátos, minden más említésüktől eltérő formában az oklevélbe. Azonban feltűnően magas arányuk miatt – a harmincegy névből tizenegy tartozik ebbe a csoportba – kevéssé tűnik valószínűnek ez a magyarázat.

⁷A Tihanyi összeírás *Szamárdi* alakjai nem *-i* helynévképzőt tartalmaznak, hanem az *-i* melléknévképzővel (kevert latin–magyar nyelvű megjelöléssel) jelölik a szamárdi tavat (KOVÁCS 2015: 183).

Ha pedig nem írhatjuk a véletlenszerűség számlájára ezeket az névvariánsokat, akkor muszáj a tudatos változtatással is mint okkal számolni.

Beñ. A VÖ.-ben a Szent Mihály-egyház veszprémi birtokainak a bazilika mellől induló határleírásában a *Zimány* nevű erdő és a nagy kő (a későbbi *Ördögrágtakő*) után következik a problematikus olvasatú *Beñ* erdő: „iuxta silvam nomine *Ziman*, dehinc venit ad *magnum l(ap)idem* et transeunte ad silvam *Beñ*” (DHA. 1: 236). A határleírás Veszprémtől nyugat felé (tehát Márkó irányába) halad. A Bakonybéli összeírásban olvasható egy Márton kanonok által a béli bencéseknek adományozott, később *Márton ~ Mártonháza* föld néven magyarul is megnevezett birtok, mely a mai Márkó területére lokalizálható (KARLINSZKY 2021: 22, PELCZÉDER 2022: 96–97). E birtok határleírásában András főpap szénégető kementéje mellett egy *Bere* nevű bíró is megemlítteti az egyik határpont kapcsán: „(ad) locum, ubi Martinus incendit aratrum *Bere* iudicis” (DHA. 1: 252). Feltételezésem szerint a két oklevélben említett helynek lehet köze egymáshoz. KARLINSZKY BALÁZS (2013: 138, 140) a VÖ.-ben a *Zimány* után felsorolt erdőt azzal a *Bere* nevű hellyel azonosította, mely szintén a mai Márkó területén, a Hárskút felé vezető úton feküdt. Ez a lokalizálás azért is meggyőzőnek tűnik, mert a *Bere* más oklevelekben is rendszerint *Zimány* erdővel (és Lessel) együtt említve fordul elő, és mindenképpen a város határától nem messze nyugatra keresendő (ahol Márkó is van). A *Bere* első személynévi említése a hely kapcsán 1086-ból való (I. fent), első helynévi említése pedig 1269-ből („possessionem suam *Bera* vocatam”, VO. 55–56). A hely további említései a következők: 1358: *Bere* (VO. 142), 1387: possessionem *Bere* nominatam (VOS. 353). A terület 1452-ben már biztosan lakatlan volt, mivel a veszprémi apácák ekkortájt legeltetésre használták (VO. 224). Erdőként, rét-ként is megjelent a forrásokban: 1452: *Bere* (VOS. 412), 1454: „predium eiusdem *Beere* vocatum” (VO. 227), 1495: „custodiam silvarum nostrarum *Zyman* et *Bere*”, 1503: „in prato *Bere*”, 1505: „Custodes silvarum nostrarum *Zyman*, *Bere* et *Les*”, 1514: pratum *Bere* (Szk. 3, 92, 103, 182).

A Szent László-féle hamis veszprémi birtokösszeírásban a szót a kutatók különbözőképpen olvasták és értelmezték. GYÖRFFY GYÖRGY az „ad silvam *Beñ*”-ként olvasott részt *Benedicti*-ként (azaz 'Benedek erdeje'-ként) értelmezte (DHA. 1: 236). GUTHEIL JENŐ veszprémi okmánytárában „ad silvam *Beren*” szerepel (VO. 23). Énmagam szintén egyértelműen *Beñ*-nek olvastam a kérdéses részt magában a kéziratban (DF. 200611) és annak 1350-es (DF. 200907) és 1407-es átirataiban is (DF. 201151).

Elképzelhetőnek tartom, hogy a 11. század végén a BÖ.-ben még körülírással említett hely személynévből alakult nevet kaphatott, talán éppen *Bere* bíróról. Az 1326–1327-ben hamisított káptalani összeírásban pedig az akkorra már általánosan elterjedt (1269 óta adathozható) *Bere* helynevet használták, így a silva *Beñ* valójában *Bere*-ként értelmezhető. A VÖ.-ben olvasható adat ebben az esetben elírás vagy a név félreértelmezésének az eredménye.

Bereyn. A mai Balatonalmádi területén lévő (Szár)berény legrégebbi birtokosai – az ezredfordulón történő megalapulásuk óta – a veszprémi kanonokok a hamis 1082-es összeírás, egy szintén hamis 1222-es és egy 1297-es oklevél alapján tartottak igényt a település egy részére (KARLINSZKY 2013: 171). A káptalan itteni birtoklása hiteles oklevéllel 1276-tól igazolható (ebben az oklevélben az 1222-es, Berényre vonatkozó hamis adománylevél átírása szerepel) (KARLINSZKY 2013: 170; VO. 36–38, 69). Az 1330-as évektől birtokviták

jellemezték az apácák és a káptalan kapcsolatát Berényben (l. VR. 316), aminek az eredményeképpen a káptalani rész kivált az apácák Szárberényéből *Kis(szár)berény* néven (KARLINSZKY 2013: 170). A káptalanhoz tartozó rész először 1401-ben szerepelt ezen a néven: 1401: *Kyszarberen* (VO. 175–176).

PAIS DEZSŐ (1939: 19–25) a veszprémvölgyi oklevél szórványai kapcsán részletesen elemezte a törzsnévi eredetűnek tartott *Berény* nevet érintő hangtörténeti változásokat, a magyar nyelvterületen található többi *Berény*-t is bevonva a vizsgálatba. Ezt jómagam is megtettem a Bakonybéli összeírás⁸ *Brihin* szórványa kapcsán (PELCZÉDER 2022: 141–144). A görög oklevél *σαγάρβρευ* (VOS. 26) szórványa utótagjának [*briēn*(y) ~ *brien*(y)] olvasata rekonstruálható. A korai *Berény*-féle helynevekben egyrészt számolhatunk szó eleji mássalhangzó-torlódással (1002 e./1109: *σαγάρβρευ*, VOS. 26; 1086: *Brihin*, DHA. 1: 253), másrészt egy *γ* hanggal (1086: *Brihin*, DHA. 1: 253; 1193: *Berhin*, -*berhein*, ÓmOlv. 53; 1214, 1223: *Berhen*, PRT. 1: 629, 659). A görög oklevél 1109-es latin nyelvű megújításában szerepel a helynév először bontóhanggal (1109: *Zaa'r'berin*, DHA. 1: 366). A *Berény* helynevek a 13–14. században *Beren*, *Berin* és *Beryn* írásmódú alakokban jelentkeznek (PELCZÉDER 2022: 142). Ha csak a mai Balatonalmádi területén lévő (Szár)berény adatait vesszük sorra, méghozzá a veszprémi káptalan birtokügyeivel foglalkozó okleveleket, azokban kizárólag *Beren* írásmódú említéseket találunk: +1222/1276: *beren* (DF. 200696), 1297: *zarberen* (DF. 200752), 1318: *Zaarberen* (VO. 114), 1323: *Zarberen* (VOS. 210). A VÖ.-ben a következő alakokat találjuk: +1082 [1326–1327]/1350/1407: *Beręyn*, *Bereyn*, *Bereyn* ~ *Bereyn* (DHA. 1: 237). (Ezek mellett Paloznak és Csopak után a VÖ.-ben feltűnik egy *Bercen* nevű birtok. A névről KARLINSZKY szerint nem dönthető el, hogy Szárberényre vagy egy másik településre vonatkozik, 2013: 140.) A *Berény* második szótagi magánhangzóját kizárólag a VÖ. és átiratai jelölik az *ey* betűkapcsolattal, illetve még egy olyan oklevél, amely hivatkozik a VÖ.-re (1338: *Bereyn*, DHA. 229). Az oklevél egyébként használja az *ey* betűkapcsolatot másutt is: a *Pęyt* névben diftongus, esetleg magánhangzó + *j* jelölésére szolgál, a *Beręy*, *Dęrguęchęy* helynevekben pedig talán [e] hangértékű.

A VÖ.-beli *Berény* adat a hangalakja alapján a 11. századhoz nemigen köthető, azonban a 14. századi alakokkal sem mutat egyezést, egyedül áll a helynév adatsorában.

Bucon. A *Bakony* a hegység (erdő) és az erdőispánság neveként is használatos volt a középkorban. A hegység neve valószínűleg metonimikus névátvitellel jött létre: a keleti részén található birtok neve vonódhatott át az egész terület jelölésére, míg a birtok neve személynévből keletkezhetett (MIKOS 1935: 161, FNESz. *Bakony*). A *Bakony* név hiteles oklevélből legkorábban a Bakonybéli összeírás 1086-os részéből adatolható: *Bokon* (DHA. 1: 251). Az adatoknak a 14. század közepéig [*bokon*(y)] olvasata valószínűsíthető: 1171 k.: *Bocon* (PRT. 8: 274), 1193: *Bokon* (Gy. 2: 347), 1230: *Bocon* (DHA. 1: 114), 1232: *Bokon* (PRT. 8: 280), 1235: *Bocon* (HA. 2: 75), 1240: *Bochon* (PRT. 8: 287), 1279: *Bokon* (HA. 2: 47), 1338: *Bocon* (PRT. 8: 311) stb. Majd az első szótagban *o* > *a* nyíltabbá válás zajlott le: 1343: *Bakan* (DHA. 1: 114); 1410: *Bakon*, 1438: Beel *Bakoniensis*, Beel de silva *Bakoniensi* (PRT. 8: 432, 506, 507). A Keleti-Bakonyban található birtoknévnek (1193: in *Bokon*, 1469: *Bakon*, Gy. 2: 347) és a helynévvel azonos személynévnek (1086: *Bokon*, DHA. 1: 253; 1138/1329: *Bokon*, 1193, 1217/1272, 1237: *Bocon*, 1257: *Bokonhyda*,

⁸ A továbbiakban az oklevelet BÖ. rövidítéssel jelölöm.

ÁSznt. 138) a hegységnevvvel azonos alakjai vannak. A VÖ.-ben és annak 1350-es átiratában olvasható alak egyedinek tekinthető, eltér minden más fennmaradt adattól, ugyanis az első szótagjában *u*-t tartalmaz: +1082 [1326–1327]/1350: *Bucon, Bukon* (DHA. 1: 236). Az adat egyediségének két oka lehet: 1. **Bukony* > *Bokony* változást feltételezve a VÖ. mutatná a név legrégebbi formáját; 2. az adat a hamis oklevél más atipikus adatainak sorába illik: elírás vagy tudatos archaizálás eredménye.

Endere(d) ~ Endere(d) (1.), Endered (2.). Endred (1.) legnagyobb valószínűséggel a Veszprém megyei mai Márkó területén lokalizálható, Endred (2.) pedig a Somogy megyei mai Balatonendrédde azonosítható (KARLINSZKY 2021: 21, PELCZÉDER 2022: 84). Első említései a Bakonybéli összeírás 1086-os részéből adathatók latinul, illetve körülírásos formában (DHA. 1: 251–252): *Endred* (1.): „Sexta villa, que dicitur *Andreę episcopi*” (‘a hatodik falu, amit András püspök-nek mondanak’); *Endred* (2.): „Duodecimum *predium, quod dedit Andreas episcopus* in Felduuar” (‘a tizenkettedik prédiu, amit András püspök adott Földváron’). A Veszprém megyei birtok 13. századi hiteles forrásoktól kezdődően jelentkezik magyar nyelven *Endred* alakban: 1230: „[...] capellam Beati Marci evangeliste in *Endred*” (PRT. 8: 279); 1235: „villa *Endred*” (DF. 200631), 1418: „*Endred* alio nomine Zenthmarton” (VOS. 372); 1444: „*Endred* alio nomine Zenthmarkwrfelde vocate in comitatu Wespriemiensi”, 15. sz.: „Item dedit villam *Endree pypsky* dictum (PRT. 8: 511, 589). A Somogy megyei hely a 12. századtól adatható szintén *Endred* néven: 1138: *Endredi*, 1229: *Endred* (Cs. 2: 603); 1295: *Endreed* (MES. 2: 368); l. még 15. sz.: „Item dedit possessionem, que dicitur *Andre episcopi* in Fewldwar” (PRT. 8: 589).

A település névadója feltehetően az az András nevű püspök volt, aki 1062–1082 között állt a veszprémi püspökség élén (TÓTH E. 2021: 17–20). A névadás (ebben az esetben) a 11. század végénél nemigen történhetett sokkal később, mert addigra a püspök (mint adományozó) személye elhalványulhatott. Maga az *Endred* név tehát nagy valószínűséggel a 11. század utolsó harmadában jött létre, azt azonban nem tudjuk megállapítani, hogy a VÖ.-beli név vajon ekkori (11. századi) forrásból származik-e. A három szótagos *Endred* egyébként semmilyen más forrásban nem fordul elő ezekre a helyekre vonatkozóan a VÖ.-n és annak két átiratán kívül: *Endred* (1.): +1082 [1326–1327]/1350/1407: *Endere(d), Endred, Endered* (DHA. 1: 236); *Endred* (2.): +1082 [1326–1327]/1350/1407: in villa *Endere(d)*, in altera *Endere(d)*; in villa *Endered*, in altera *Endred*; in villa *Endred*, in altera *Endered* (DHA. 1: 239). Az *Endre* személynév az Árpád-korban adatható *Endere* alakban is, és ez a névalak szintén szolgált helynév alapjául: 1263: comes *Endere*, in territorio uille *Endered*, 1265: *Enderelaka* (ÁÚO. 3: 71, 125); 1265: *Enderlaka, Enderelaka*, loco *Endere* (ÁÚO. 8: 135–137). Ez a falu azonban máshol található, mint a VÖ.-ben említett helyek. A két, itt tárgyalt helynév – a saját adatsorában – hangalakját tekintve egyedi előfordulása.

Hýgmugos. A *Hegymagas* név elsődlegesen a Tapolcától délre található Szent György-hegyet jelölte, illetve az ott található falu nevéként is használatos volt. A veszprémi egyház hegymagasi birtoklásáról csak 1245 óta vannak adatok (KARLINSZKY 2013: 159), tehát a hely nem tartozott a veszprémiek korai birtokai közé. A név a Pannonhalmi apátság 1093–1095-ös összeírásában fordult elő először: *Vgmogos* (DHA. 1: 301). Ezután legközelebb a győri káptalan és a szentmártoni püspök birtokvásárlása ügyében hallunk róla: 1222: „in villa Apaty in *Higmogos*” (PRT. 1: 656). A fent említett 1245-ös oklevél szerint a pannonthalmi apát a veszprémi püspök Hegymagas feletti egyházi joghatóságát csorbította: „in villa que *Higmogos* vulgariter appellatur” (MREV. 1: 123). Ezután több 13. századi oklevél

is megerősítette a veszprémi egyház itteni birtoklását: 1256: vduornici de *Hygmogos*, versus montem *Hygmogos*, mons *Higmogos* (ÁÚO. 2: 267–268); 1280: *Hygmogas* (VO. 81). A VÖ.-nél néhány évvel korábbi az az oklevél, mely a Hegymagasból kiváló *Raposka* nevű birtokról először adott hírt: 1317: [*Repe*]suka, *Hegesmogas* (VR: 46). Később is e neveken említik: 1420: In villa *Hegmagas* (János mesteré), *Repesoka* (a veszprémi káptalané) (DHA. 1: 233, ZsO. 7: 401–406); 1424: In villa *Hegmagas* (DHA. 234). A VÖ.-ben és átírásaiban a név a következőképpen szerepel: +1082 [1326–1327]/1350/1407: *Hygmugos*, *Hygmugos* (DHA. 1: 238). KARLINSZKY BALÁZS (2016: 80) a *Hegymagas* név használatához azt a magyarázatot fűzte, hogy „a Raposka elnevezés még nem vált általánossá, és a korábbi birtokokat tartalmazó, az összeírás alapjául szolgáló valamilyen dokumentum [...] még nem vette át az új birtokjogi helyzetnek megfelelő terminust, mivel az még nem mehetett át a köztudatba.”

A helynév a *hegy* ’földfelszíni kiemelkedés’ főnévből és a főnévi használatú *magas* melléknévből áll, a szerkezet jelentése ’hegy teteje’ (FNESz. *Hegymagas*). A szókezdő *h* hiányára a *hegy* szóban csak 11. századi példákat ismerünk (1086: Forkosig, 1093–1095: Keurisig, *Vgmogos*, DHA. 1: 251, 301) (vö. ZELLIGER 1991: 79–82, PELCZÉDER 2022: 90–93); e három adaton kívül a szó az ómagyar korban *hig* ~ *hyg* ~ *heg* írásváltozatokban volt használatos. A VÖ.-beli *Hýg* kora az írásmódja és az alakja alapján nem határozható meg, legfeljebb az bírhat tájékoztató jelleggel, hogy az *y*-t [i] hangértékben a 12. század végénél korábban nem alkalmazták (KNIEZSA 1952: 24). A VÖ.-ben azonban következésképpen az *y* jelöli az [i]-t, függetlenül az adatok nyelvtörténeti forrásértékétől (vö. 4.1. *Keurushýg*, 4.2. *Cletý*, 4.3.2. *Wrsý*). A *magas* szó a helynév adataiban többnyire *mogos* formában jelenik meg; az 1280-tól megjelenő *mogas* és a 15. századi *magas* alakok a nyíltabbá válás folyamatát tükrözik. A *magas* szó más tulajdonnévi és köznévi előfordulásaiban is középső, majd alsó nyelvválású magánhangzókat találunk (TESz., ÚEsz.), legkorábbi dokumentálható adatában is: 1086: *Mogos* (DHA. 1: 252). A VÖ.-ben és átírataiban szereplő *mugos* egyedi előfordulása, más forrásból nem adatolható alak (vö. 4.3.2. *Bucon*). A szó általunk ismert hangváltózási folyamatában erre az alakra nem ismerünk más példát (**mugos* > *mogos* > *mogas* > *magas*?).

(K)alu(z)di. A mai Berhida település északnyugati határában feküdt a *Kálozd* nevű prédiüm (MRT. 2: 72, KARLINSZKY 2013: 165), mely Benedek ispán végrendelkezése nyomán, a Pét vizén levő két malommal együtt 1171-ben került a veszprémi egyház tulajdonába (1171: „predium *Kaluzd* [...] et cum duobus molendinis super aquam *Peit*”, VO. 29). Valószínűleg a tatárjárás idején szűnt meg mint település (MRT. 2: 72). 13. századi oklevelekben ekképpen említik: 1234–1270: *Kaluzt* (ÁÚO. 2: 17), 1239: in villa Premortun et *Kalust* (VOS. 100). 1324-ben és 1327-ben mint a veszprémi káptalan birtokáról esik szó Kálozdról: 1324: *Kaloz*, 1327: *Kaluz* (VR. 70, 76). 1327-ben a káptalan az ezzel szomszédos birtokrészhez is hozzájutott, mely a magtalanul elhunyt Dész fia Dezső Káloz nevű földje volt (1327: „portionem [...] Deseu filii Dees [...] inter terras capituli similiter *Kaluz* vocatas mixtim habitam”, VR. 70, 76). Később különböző névváltozatok voltak használatosak a helyre: 1383: *Kaloz*, *Kaluzd*, *Kaloztelek*, *Kalozteleke* (Cs. 3: 236), 1507: *Predia Kaloz* et *Dewsekaloz* (Cs. 3: 236). Az újkorban a *Káloz* alak élt tovább (2000: *Káloz-patak*, *Káloz-kút*, VeMFN. 4: 246, 247).

A FNEsz. a magyar nyelvterület különböző részein található *Káloz*, *Kálozpuszta*, *Kalász*, *Kálócfa*, *Kárásztelek* helynevekről általában azt írja, hogy a *káliz* 'izmaelita' népnévből keletkeztek (FNEsz. *Káloz*); egy esetben úgy fogalmaz, hogy a személynévként is alkalmazott *káliz* 'izmaelita' népnévből jött létre (FNEsz. *Kárásztelek*); egy esetben pedig a *Káliz* személynévet jelöli meg a helynév forrásaként (FNEsz. *Kálócfa*). A helynév a *káliz* népnévből és az Árpád-korban gyakran mondható *Káliz* személynévből (l. ÁSzt. 444) egyaránt származhat. A Berhida melletti helynek a középkorban használatos *Kálozd* neve azért sajátos, mert az ebből a szóból keletkezett helynevek között (l. FNEsz.) ez az egyetlen *-d* képzős. A VÖ.-ben és átírásaiban szereplő *Kaluzdi*-ban (+1082 [1326–1327]/1350/1407: (*K*)*alu(z)di*, *Kaluzdy*, *Kaluzdi* ~ *Kalozdi*, DHA. 1: 237) a *-di* végződés esetleg a név korai voltára utal. A *káliz* köznév és az ebből létrejött személy- és helynevek korai adatait áttekintve azt láthatjuk, hogy a második szótagban minden bizonnyal az *-i* volt az eredeti (1111: *caliz*, TESz.; 1138/1329: *Koaliz* szn., 1141–1161: *Caliz* szn., ÁSzt. 444; 1156: *Qualiz* hn., FNEsz. *Kalász*; 1211: *Calix* (*Caliz*) szn., ÁSzt. 444). Az *-u* a második szótagban csak a 12. század végétől jelentkezett: 1171: *Kaluzd* hn. (VO. 29); 1212: *Kualuz* hn. (FNEsz. *Kálozpuszta*), 1213/1550: *Kaluz* szn. (ÁSzt. 444), 1232: *Kaluz* hn. (FNEsz. *Kalász*), 1239: *Kalust* hn. (VOS. 100); 1248: *Kadarkaluz* szn., 1290/1303/1479: *Caluz* szn. (ÁSzt. 444). Az *u* később nyíltabbá vált: 1241: *Kalóztelek* hn. (FNEsz. *Kárásztelek*), 1324: *Kaloz* hn. (VR. 70), 1377: *Kaloz* hn. (FNEsz. *Kálozpuszta*), 1408: *Kalozfalwa* hn. (FNEsz. *Kálócfa*). A szó történeti adataiból tehát az alábbi változási folyamatokra következtethetünk: *káliz* > *káluz* > *káloz* (vö. 4.1. *Boloton* ~ *Boloton*, *Vaschul*).

A VÖ. *Kaluzdi* adata az *u*-ja miatt – a *káliz* szó hely-, személy- és köznévi előfordulásai alapján – a 11. századra nemigen tehető. Elgondolkasztó viszont az, hogy sem ennek a helynek a többi említése, sem a VÖ. többi *-d* képzős helyneve nem tartalmaz szóvégi magánhangzót: vö. *Kuesd*, *Dulusd*, *Fotud*, *Scamard*, *Ęnderęd*, *Ęuschud*. Alakját tekintve az oklevél *Kaluzdi* adata a Berhida melletti hely nevének adatsorában is egyedülálló.

Kezwý (1.). A hely a mai Veszprém megyei Papkeszivel azonosítható. Legkorábbi adata 1181-ből való; ez az oklevél egyúttal már a veszprémi egyház itteni birtoklásáról is tanúskodik (VO. 30–31, KARLINSZKY 2013: 189). A település helynévi adatai időrendben a következők: 1181: *Kesuh* (VO. 30), 1283: *Kezu* (DF. 200707), 1388: *Kezy* (ZsO. 1: 632), 1394: *Kezy* (VO. 166), 1436: *Kezy* (DF. 201271). A VÖ.-ben *Kezwý*, 1407-es átírásában pedig *Kezvy* (DHA. 1: 238) alakban szerepel. A névben 1488-tól jelentkező *pap*- előtag (1488: *Papkezy*, Cs. 3: 246) a veszprémi káptalan birtoklására utal (FNEsz. *Papkeszi*).

A FNEsz. törzsnévi eredetűnek véli a településnevet. RÁCZ ANITA (2006: 15–17) éppen a *Keszi* helynevek kapcsán (is) megemlíti, hogy a törzsnévi és a hasonló hangalakú személynévi eredetű helynevek elkülönítése olykor nehézségekbe ütközik. *Papkeszi* adatai a 14. század második feléig *Keszü* alakban rekonstruálhatók, hasonlóan például *Bánkeszi* (1113: *Kescu*), *Budakeszi* (1296: *Kezu*), *Dunakeszi* (1255: *Kezw*), *Garamkeszi* (1294: *Kezw*), *Ipolykiskeszi* (1248/1392: *Kezw*), *Kiskeszi* (1113: *Quescu*), *Kőkeszi* (1270: *Kezu*), *Mezőkeszi* (1269: *Kesu*), *Nagykeszi* (1237–40: *Kezu*), *Sárkeszi* (1274 k.: *Kesu*), *Tiszakeszi* (1332–1335: *Kezu*) (FNEsz.) első adataihoz. *Papkeszi* neve 1388-tól jelent meg *Keszi*-ként, ahogyan a fent idézett településnevek többségénél is hasonlótl tapasztalhatunk.

A veszprémi káptalani összeírásban és 1407-es átírásában a *Kezwý* ~ *Kezvy* végén álló *y* szerepe nem világos, azonban nem is tekinthető teljesen egyedi jelenségnek, ugyanis egy másik (Pápa mellett található) *Keszi* adatsorában is találunk ilyen alakot (1251/1263:

Keszwy, FNEsz. *Egyházaskesző, Várkesző*). Az *y* esetleg lehetne *-i* helynévképző: BÉNYEI ÁGNES (2012: 82) a törzsnévi helynevek köréből is hoz néhány példát *-i* képzősökre (*Megyeri, Tarjáni, Nyéki*), megállapítva, hogy a képzős és képzőtlen alakok váltakozása a képzőtlen nevek elsődlegességére utalhatnak. A személynévi helynevekben pedig köztudottan gyakori volt az *-i* (BÉNYEI 2012: 80). Helynévképzői szerepben analogikusan leginkább a 13. század végén vagy a 14. században került az *-i* helynevekbe, ugyanis ekkor volt ez a képző a legproduktívabb (BÉNYEI 2012: 84). Mivel *Papkeszi* adatai minden egyéb, a 14. századnál korábbi forrásban *Keszü*-ként és *-i* nélkül szerepelnek, arra is lehet gondolni, hogy a VÖ. írója önkényesen illesztette a név végére az *y*-t (esetleg képző szerepben), ami megerősíthető azzal, hogy ugyanerre a magatartásra az oklevél más szórványánál is lehet gyanakodni (vö. *Örs* > *Örsi, Les* > *Leső*). A *Keszü* hangtani felépítése azonban igen kevésbé teszi valószínűvé ezt az eshetőséget. A *w* betű az [ü] jelölésére csak a 12. század végétől kezdett kiterjeszkedni, de inkább csak a szó elején (KNIEZSA 1952: 27, 36). Még arra lehet gondolni, hogy a *wy* betűkapcsolat [ü] hangértékű az oklevélben, mert bár a *wy* nem, de a *yw, yv, yu* – még ha nagyon ritkán is – jelölhette az [ü]-t, legkorábban a 13. század második felétől (KNIEZSA 1952: 92, 108).

A VÖ. *Kezwy* adata egyfelől a 14. századnál korábbi alakokkal tart rokonságot *Keszü* olvasata miatt, míg a 14. század második felétől a név már *Keszi* alakban volt használatos. A szórvány a 13. századnál viszont nemigen lehet régebbi az [ü]-nek a *w*-vel való jelölése miatt. Másfelől azonban a hamisítói magatartás nyomát viseli magán, mégpedig az *y* önkényesnek látszó hozzátoldása, ezáltal a névalaknak a település adatsorában való egyedisége miatt.

Lęsew. A VÖ. szerint a kanonokoknak a *Leső* nevű helyen volt erdejük, ezt a helyet pedig az oklevél a Csatár, Menyeke és Endréd közötti utak határolta területen határozza meg Veszprém nyugati határában: „In loco, qui dicitur *Lęsew* habet ecclesie silvam sine participatione cuiusquam, quam circuit via directa a villa *Chatar* usque ad villam *Menęca* et villam *Ęnderęd*” (DHA. 1: 237). A Bakonybéli összeírás 1086-os részében a Veszprém megyei Endréd egyik határpontja a *Les* nevű hegy; a bakonybéli birtokának a határleírása a BÖ.-ben itt kezdődik és itt is végződik: „incipit terminari a culmine montis, qui dicitur *Lessu* [...] a quo descendendo ultra fontem ascendit per vallem, atque per semitam in sumitatem *Lessu* montis” (DHA. 1: 251). A két név tehát minden bizonnyal ugyanazt a helyet jelöli. A *Les* később is a veszprémi káptalan erdejeként jelenik meg a forrásokban: 1418-ban Csatár, Menyeke és Endréd ~ Szentmárton szomszédságában mint erdő, föld, kaszáló és berek („terrorum, fenetorum, nemorum et silve vulgariter *Les* dicta[rum] [...] in vicinitate videlicet possessionum Chathar, Meneke, Endred alio nomine Zenthmarton vocatorum”, VOS. 372); 1422-ben pedig a veszprémvölgyi apácák Menyeke birtokának és a veszprémi káptalan *Les* birtokának az elhatárolása kapcsán említődik (1422: *Lees*, ZsO. 9: 639). Minden további említése is egyöntetűen *Les*: 1498, 1499, 1500, 1501, 1502, 1505–1506, 1507: *Lees* (Szk. 38, 50, 61, 64, 74, 111, 121), 1505: *Less* (Szk. 103); 1506: „in possessione Chatar predicta et predio *Lees* nuncupato” (VO. 312).

A név leshelyként szolgáló hegyet, magaslatot jelölhet (FNEsz. *Les-bikk*). A BÖ. *Lessu* neve tövéghangzóval [Lessü]-ként rekonstruálható, míg a VÖ. *Lesew* adata igenévi származékként mint [Leseü ~ Leső]. A hely későbbi adatai mind *Les* formájúak, tehát a BÖ.-beli tövéghangzós alak folytatásának tekinthetők, míg a VÖ. *Leső*-je egyedül áll a név adatsorában.

Wrsý (1.), in alio Wrsý (2.). Az egykori Zala megyei Örs falu első említése 1131-ből való. Ekkor Fila kanonok a veszprémi egyházra hagyta itt lévő javait, s ezután is számos oklevél bizonyítja a veszprémiek itteni birtoklását (KARLINSZKY 2013: 133–134, 154; VO. 27–28). Örs a 13. században két településre bomlott: ezek a mai Alsó- és Felsőörsszel azonosíthatók (KARLINSZKY 2013: 133). Az 1131-ből és 1245-ből fennmaradt oklevelek még nem utalnak két Örsre: 1131: „predium meum, quod *Vrsu* nominatur” (DHA. 1: 424), 1245: villa *Wrs* (DF. 200644). Egy 1275-ből fennmaradt oklevél az első, mely már egyértelműen egy Alsóörse vonatkozó adományozást tartalmaz a veszprémi székesegyház részére (KARLINSZKY 2013: 134); a hely „in villa *Wrs inferiori*” megnevezéssel szerepel a forrásban (VO. 60). A veszprémiek felsőörsi birtoklására utaló első adat – az 1082-re keltezett hamis összeírást nem számítva – 1338-ból származik (KARLINSZKY 2013: 154): „in *superiori villa Wrs*”, „in *inferiori villa Wrs*” (HO. 4: 160). A 13. század utolsó harmadától kezdődően a két település az *al(só)*-, majd a *felső*- megkülönböztető jelzőkkel, illetve ezek latin megfelelőivel jelenik meg az oklevelekben: 1279: *inferiori Vrs* (DF. 200701), 1290: *Olurs*, *Olwrs* (HO. 4: 73, 74); 1312: *Olwrs* (ZO. 1: 136); 1316: *Olwrs*, 1318: *Olwrs* (VO. 112, 114); 1327: *Olwrs* (ZO. 1: 248); 1338: in *superiori villa Wrs*, in *inferiori villa Wrs* (HO. 4: 160); 1404: *Alwrs*, 1405: *Also Ewrs*, 1410: *Alwrs*, *Olwrs* (ZsO. 2/1: 346, 476, 348); 1435: *Felsewrs* (Cs. 3: 89); 1467: *Felse Ewrs* (VO. 242). Az 1082-re keltezett hamis összeírásban is két Örs szerepel, de ezek nincsenek külön névvel megjelölve. Az egyikben (In villa *Wrsý*, DHA. 1: 237) harangozók és szőlőművesek éltek, nagy erdeje és közös földje volt itt a veszprémi egyháznak: ez a nagy erdő miatt Felsőörsszel azonosítható (KARLINSZKY 2013: 134). A másik Örsön (In alio *Wrsý*, DHA. 1: 237) földje, szőlője, jobbágiai, szolgái voltak az egyháznak, ez pedig Alsóörsnak felelhet meg (KARLINSZKY 2013: 134).

Az Örs helynév etimológiája nincsen megfelelően tisztázva (a kérdés legújabb összefoglalását l. HOFFMANN 2010: 76–77), a lehetőségek között a (kabar) törzsnévből és a nemzetségnévből való keletkezés merült fel (FNESz. *Alsóör*s). A vizsgált név – hozzávéve a nyelvterület más részein található *Örs* ~ *Örös* helyneveket (FNESz.) és az *Örs* nemzetségnévet (ÁSzt.) – csak az 1131-es forrásban (*Vrsu*, DHA. 1: 424) és a sok esetben archaikus alakokat közlő Anonymusnál (*Ursuuru*, ÁSzt.) tartalmaz tövéghangzót, más, illetve későbbi forrásokban nem. A tövéghangzó eltűnése mellett a nyíltabbá válás alakította a helynév alakját: *Ürsü* > *Ürs* > *Örs*. A VÖ.-beli *Wrsý* szórványt két szempontból lehet megvizsgálni: a név végén található *y* szerepe és a hangjelölés szempontjából. Az oklevélben az *y* következetesen az [i] jelölésére szolgál (*Cletý* ~ *Clęty*, *Dýak*, *Fekety*, *Grazý*, *Hýgmugos*, *Keurushýg*, *Wýgant* ~ *Wýghant* stb.), így az *Wrsý* olvasata [Ürsi]. Ez a képzősnek tekinthető forma a település adatsorában egyedülálló, illetve más *Örs* helynevek sem alakultak -i képzővel. Az adat helyesírás-történeti szempontból a következőképpen elemezhető: az [ü]-t a 11. században leginkább az *u*, ritkábban a *v* jelölte; a *w* (ami addig kizárólag a [v]-t jelölte) csak a 12. század legvégétől kezdett az [ü] hangra is kiterjedni, méghozzá leginkább szó elején (KNIEZSA 1952: 17, 27, 36). Az oklevél többi szórványában nem szó elején az [ü] jele az *u* betű: *Suęn*, *Pechul*, *Kuesd*, *Ęuschud*, *Keurushýg*, *Irugh*. Az [i] hang általános jele a 11–12. században az *i* volt, a 12. század második felében ütötte fel a fejét az *y*, de ekkor még kisebbségben volt, majd a 13. század második felétől mind jobban háttérbe szorította az *i*-t (KNIEZSA 1952: 17, 21, 24, 39), és – körülbelül a *w*-vel egyidőben – egyeduralomra tett szert. A VÖ.-ben következetesen az *y* jelöli az *i*-t (l. fent) (kivéve egyetlen szó eleji esetet: *Irugh*).

A VÖ. *Wrşy* szórványa – az [ü] *w* jele és az [i] *y* jele alapján – tehát inkább 13. századi írásmódot mutat. Az *-i* képzős névváltozat teljesen egyedi a település adatsorában (vö. 4.3.2. *Kezwý*). Az a tény, hogy a hamis összeírás megkülönbözteti a két *Ōrs*-öt (ha külön névvel nem is illeti), az adat névtörténeti hitelességét is megkérdőjelezi a hamisított korra (a 11. század végére) vonatkozóan, ugyanis a falu két részre bomlása csak a 13. század második felére tehető.

Az alábbi táblázatban az oklevél 11–12. századi névtörténeti hitelességű helynevei szerepelnek, mellettük pedig hiteles és eredeti oklevelekből való első előfordulásai.

1. táblázat: A VÖ. 11–12. századi névtörténeti hitelességű szórványai és azok hiteles és eredeti oklevelekből való első előfordulásai

VÖ.	A veszprémi püspökség vagy a káptalan birtokügyeivel foglalkozó 11–12. századi források	Egyéb, a VÖ.-vel egyeztethető helynévi szórványokat tartalmazó oklevelek
ad silvam <i>Beñ</i>		1086: „(ad) locum, ubi Martinus incendit aratrum <i>Bere iudicis</i> ” (DHA. 1: 252)
in villa <i>Bęřyn</i>		1002 e./1109: <i>σαγάβρυεν</i> (OmOlv. 15), 1109: <i>Zaa'r'berin</i> (DHA. 1: 366)
<i>Besprēm</i>		1002 e./1109: <i>βεσπρέμ</i> (OmOlv. 15), 1109: <i>Bezpremensium</i> , <i>Bezpremen-sis</i> (DHA. 1: 366)
<i>Boloton</i> ~ <i>Bolotun</i>		1055: super <i>Balatin</i> ; ab eodem lacu <i>Bolatin</i> (DHA. 1: 149)
<i>Bucon</i>		1086: <i>Bokon</i> (DHA. 1: 252)
in predio <i>Cletý</i> (1.) in alio predio <i>Cletý</i> (2.)	1152: in villa <i>Cleth</i> (CAH. 57)	1093–1095: <i>Cletii</i> (DHA. 1: 301)
in villa <i>Copul</i>	1152: in uilla <i>Copuliensi</i> (CAH. 57)	
in villa <i>Ęnderę(d)</i> , villam <i>Ęnderęd</i> (1.)		1086: „Sexta villa, que dicitur <i>Andreę episcopi</i> ” (DHA. 1: 251)
in altera <i>Ęnderęd</i> (2.)		1086: „Duodecimum <i>predium</i> , quod dedit <i>Andreas episcopus</i> in <i>Felduuar</i> ” (DHA. 1: 252)
in villa <i>Ęuse</i>	1184–1188: <i>Euse</i> (VO. 31)	
in predio <i>Fotud</i>		1055: villa, que vocatur <i>Fotudi</i> (DHA. 1: 150)
in villa <i>Hęgmugos</i>		1093–1095: <i>Vgmogos</i> (DHA. 1: 301)
in predio <i>Irugh</i>	1171: <i>predium Ireg</i> (VO. 29)	
in villa <i>Kaal</i>	1171: <i>predium Kal</i> (VO. 29), 1174: <i>Kal</i> (DF. 200615), 1199: in <i>Kalu</i> , in predio <i>Kalv</i> (VOS. 58–59)	

VÖ.	A veszprémi püspökség vagy a káptalan birtokügyeivel foglalkozó 11–12. századi források	Egyéb, a VÖ.-vel egyeztethető helynévi szórványokat tartalmazó oklevelek
in villa (K)alu(z)di	1171: predium <i>Kaluzd</i> (VO. 29)	
<i>Kapulch</i>		1093–1095: <i>Copulci</i> (DHA. 1: 301)
in predio <i>Keurushy</i> g		1093–1095: <i>Keurisig</i> (DHA. 1: 301)
predium <i>Kezwý</i> (1.)	1181: in villa <i>Kesuh</i> (VO. 30)	
in loco, qui dicitur <i>Lęšęw</i>		1086: „in sumitatem <i>Lessu montis</i> ” (DHA. 1: 251)
ad fontem <i>Mama</i>		1002 e./1109: <i>μάμα</i> (ÓmOlv. 15), 1109: <i>Mama</i> (DHA. 1: 366)
(in vi)lla <i>Pechul</i>	1174: <i>Pecel</i> (DF. 200615)	
in portu <i>Pęyt</i>	1171: „duobus molendinis super aquam <i>Peit</i> ” (VO. 29)	
in (predio <i>Poloz</i>) <i>nuk</i>	1079: <i>Poloznic</i> (DHA. 1: 225)	1002 e./1109: <i>πωλοσνίκου</i> (ÓmOlv. 15), 1086: <i>Ploznic</i> , 1109: <i>Polosinic</i> (DHA. 1: 253, 367)
in villa <i>Scamard</i>	1171: in villa <i>Zamard</i> (VO. 29)	
in predio <i>Tath</i>	1152: in villa <i>Tat</i> (CAH. 57)	
in partibus <i>Tholna</i>		1055: in <i>Thelena</i> (DHA. 1: 151)
in predio <i>Tuur</i>	1184–1188: <i>Tur</i> (VO. 31)	
in villa <i>Vaschul</i>	1174/1419: <i>Vascul</i> (VOS. 50)	
in villa <i>Wrsý</i> (1.) in alio <i>Wrsý</i> (2.)	1127–1131: „predium meum, quod <i>Vrsu</i> nominatur” (DHA. 1: 424)	

5. A hamis oklevél 11–12. századi névtörténeti hitelességű helynévi szórványainak helyesírás-, hang- és névtörténeti elemzése lehetővé teszi néhány óvatos megállapítás megfogalmazását a hamisítás mikéntjére vonatkozóan.

5.1. A vizsgálat alá vont harmincegy helynév közül tehát mindössze öt az, amely a hamisítás korát megelőző nyelvváltozást mutatja: *Cletý* (1.), *Cletý* (2.), *Copul*, *Fotud*, *Pęyt*. Ezekről feltételezhetjük, hogy korábbi forrásból származnak, onnan emelhetette át őket az oklevél írója. Ám a *Cletý* és a *Pęyt* neveket annyiban mégiscsak alakította az oklevélíró, hogy két olyan betűjellel (farkas *e*-vel és *y*-nal) írta le, melyeket általánosan használt az oklevélben, és amelyek viszont a forráselőzményben nem valószínűsíthetők (a kétszer előforduló *Kiliti* név ráadásul egyszer farkas *e*-vel, egyszer mellékjel nélküli *e*-vel van írva, tehát nem volt következetes az oklevélíró). A *Tath* nevet a *th* használata miatt ugyan a 13–14. századi jegyeket mutató alakok közé soroltam (l. 4.1.), itt mégis felvetném az oklevél korai kronológiai rétegéhez való tartozásának lehetőségét. *Tath*, *Copul* és *Cletý* ugyanis

együtt szerepelnek egy 1152-es oklevélben a veszprémi Szent Mihály egyház somogyi birtokai között. Amennyiben általánosan alkalmazta a VÖ. scriptora az *ę*-t és az *ȳ*-t, ugyanezt megtehetette a hangérték nélküli *h*-val is (l. 4.1. *Irugh*).

5.2. A többi helynévi szórványt is érdemes megvizsgálni, mert ezek a nevek nem feltétlenül azonosíthatók az oklevél másik kronológiai rétegével, a 13. század utolsó harmadával, illetve a 14. század első harmadával, azaz a forráselőzmények másik csoportjának, illetve a hamisításnak a korával. A nevek lejegyzésében változatos nyelvi megoldások társulnak célból használhatott. Ehhez hasonlóan könnyen megvalósítható archaizáló-hamisító megoldás lehetett a „névhasználati archaizálás”. Ezen azt értem, hogy az oklevélíró nem a hamisítás korában használatos névváltozatot írta bele az oklevélbe, hanem egy korábbi időszakra jellemzőt (ezekben az esetekben természetesen a forrásként használt oklevelek hatása sem hagyható figyelmen kívül). Hangtani, esetleg morfológiai téren már jóval nagyobb fokú nyelvi tudatosságra lehetett szükség a hamisítás leplezéséhez. Erre utaló halvány nyomokat a 4.3.2. alatt tárgyalt azon nevek között találhatunk, melyek egyedi jegyeket mutatnak, „kilógnak” a saját történeti adatsorukból, éppen ezért gyanúsak.

Helyesírási és hangtani tekintetben – legalábbis ahol ez megállapítható – általában véve 13–14. századi megoldásokat láthatunk. A helynevek többségét vagy egyszerűen modernizálták, illetve egységesítették a lejegyzés során, vagy nem is volt erre szükség, mivel ezeknél nem is dolgoztak jelentősen régebbi forrásból. Például a *c* betűt [k] hangértékben csak két „régí” névben használták: *Cletȳ* ~ *Clētȳ*, *Copul*. Ezzel szemben a VÖ. többi szórványában a szó eleji [k]-t következetesen *k* betű jelöli, ami a hamisítás korában domináns jele volt a [k]-nak (vö. KNIEZSA 1952: 36): *Kezwy*, *Kȳk*, *Ke(x)a*, *Kuesd*, *Kaal*, *Kescęw* (2.), *Kapulch*, *Keurushȳg*. Van néhány más, szintén általános használatú betűhang megfelelés is az oklevélben, mely nem 11–12. századi jegy, hanem sokkal jellemzőbb a 13–14. századra. Az egyik ilyen, hogy következetesen az *ȳ* betű jelöli az [i]-t, még a „régí” nevekben is (*Cletȳ* ~ *Clētȳ*, *ȳgȳmugos*). Feltűnő még az *sch* használata az [sz] jelölésére (*Faysch*, *Vaschul* stb.), ami szintén csak a 13. század második felétől megfigyelhető jel.

A VÖ. szórványai nem tartalmaznak tövéghangzót, holott egy 1082-es oklevélben bizonyos arányban még várnánk ilyen alakokat. Összehasonlításképpen: a Bakonybéli összeírás 1086-os részében az összes vulgáris nyelvű szórványhoz viszonyítva 21% a tövéghangzós szavak aránya (PELCZÉDER 2022: 193). Ráadásul a VÖ.-ben található helynevek között akadnak olyanok (*Kaal*, *Kȳk*, *Pęȳt*, *Wrsȳ*), melyeknek más forrásokban akár még egészen kései tövéghangzós előfordulásai is adatolhatók: 1199: *Kalu*, *Kalv* (VOS. 58), 1211: *Kecu* (KOVÁCS 2015: 89), 1150 k./13–14. sz.: *Peytu* (FNESz. *Pétfürdő*), 1131: *Vrsu* (DHA. 1: 424). Az egyetlen kivételnek a VÖ.-ben a *-di* képzős (*K*)*alu(z)di* tekinthető. Több, 11–12. századi névtörténeti hitelességű névben is regisztrálható a 10–13. század között zajló labializációs folyamat lejátszódása: *Ęęę*, *Irugh*, (*K*)*alu(z)di*, *Keurushȳg*, *Pechul*, *Vaschul*.

Az egyedi jegyeket mutató nevek esetében (l. 4.3.2.) véleményem szerint számolhatunk azzal az eshetőséggel, hogy az oklevélíró esetleg archaizáló szándékkal avatkozott bele a név alakításába, mégpedig „ravaszabb” módon, mint ahogyan azt a farkas *ę*-k használatával és a névválasztással próbálta elérni: itt ugyanis a nevek hangalakján vagy morfológiai struktúráján változtatott. Ilyen gyanú merülhet fel egyes nevek magánhangzói kapcsán, melyek minden ismert előfordulásuknál zártabb változatot mutatnak (*Bucon*, *-mugos*) vagy a más forrásokból tövéghangzóval nem adatolható *Kaluzdi* esetében. Meglepő, hogy egyes

nevek helynévképzős formában tűnnek fel (*Kezwy?*, *Lęsew*, *Wrsy*), holott máshonnan ilyen alakban nem ismeretesek. Az nem teljesen világos, hogy az oklevélíró ez utóbbi változtatásokhoz milyen okból folyamodott. Esetleg a saját nyelvi lenyomata is sejthető a háttérben, akárcsak a két szótagos *Endred* helyett a három szótagos *Ęnderęd* vagy a *Bere* [erdő] helyett a latin *silva Benedicti* használatának esetében.

5.3. A *Kál*, *Hegymagas*, *Örs*, *Pécsely* nevek elemzésének általános tanulsága, hogy a VÖ. lejegyzője mintha nem vette volna figyelembe a faluosztódás tényét, ami a nevek esetében differenciáló jelzők (*Szentvid*- és *Mindszentkál*la, *Al*- és *Felső*örs, *Nagy*- és *Kis*-*pécsely*) vagy teljesen új név (*Raposka*) használatát jelentette. Nem állíthatjuk egyértelműen, hogy az oklevélíró tudatosan választotta az eredetibb és többnyire egyszerűbb névformákat, mert a névhasználat általában évtizedeken vagy akár évszázadokon át ingadozott (nem beszélve arról, hogy a latin–magyar vegyes névformákról áttértek a magyarra, legalábbis az írásbeliségben). Az mindenesetre elgondolkodtató, hogy mind a négy, ebben az ügyben érintett név esetében az eredeti név mellett döntött az oklevélíró.

5.4. Az oklevél nyelvi értékelésekor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy mi állt keletkezésének a háttérben, mi volt megírásának oka és célja, mik lehettek az oklevélíró motivációi. Megalkotása összefüggött a veszprémi püspöki és kanonoki birtokok szétválasztásának a 13. század végi, 14. század eleji folyamatával; a káptalan birtokállományának a 13. századi jelentős gyarapodásával; illetve azzal, hogy I. Károly király megkövetelte az egyházi birtokviszonyok tisztázását az okleveles bizonyítás eszközével is. Azt is lehet tudni, hogy a káptalan már az 1326-ot megelőző években is élt egy-egy birtokkal kapcsolatosan az okleveles bizonyítás lehetőségével, ám ekkorra a javak egyetlen oklevélben történő összesítése is szükségessé válhatott. Az I. László korára történő visszahamisítást, úgy tűnik, legkönnyebben a valamelyest egységes oklevélképpel lehetett elérni (amit például a 11. századra jellemző farkas *e-k* biztosítottak), másfelől a névválasztás eszközével. Számos, a 14. századra jellemző megoldással is találkozunk azonban a szövegben, elsősorban a hangállapot, illetve a helyesírás terén (ezek archaizálása nyilvánvalóan jóval nehezebb, nagyobb nyelvi tudatosságot igényelt volna). A vegyes nyelvi kép háttérben természetesen a sokféle korábbi irat felhasználása is állhat.

Az elemzés tehát azt mutatta meg, hogy az oklevél nyelvtörténeti szempontból legfeljebb kis számban tartalmaz 11–12. századi elemeket (ha egyáltalán tartalmaz). Itt került képbe egy 1152-es oklevél, amelyről feltételezhető, hogy abból kerültek át nevek az összeírásba. A többi helynévi szórvány azonban nem feltétlenül a 13–14. századról mutat reális képet, tehát ezeknek a neveknek az értékelésével is érdemes óvatosan bánni.

Hivatkozott források

AO. = *Anjoukori okmánytár* 1–7. Szerk. NAGY IMRE / TASNÁDI NAGY GYULA. MTA, Budapest, 1878–1920.

ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár* 1–12. Közzéteszi WENZEL GUSZTÁV. Pest/Budapest, 1860–1874.

- CAH. = *Chartae Antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196*. Szerk. GYÖRFFY GYÖRGY. Balassi Kiadó, Budapest, 1994.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ / FEKETE NAGY ANTAL, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–5. MTA, Budapest, 1890–1941.
- DF. = *Diplomatikai Fényképgyűjtemény*. Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény. <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/> (2025. 04. 21.)
- DHA. = *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia 1. Ab anno 1000 usque ad annum 1196*. Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785*. Arcanum, Budapest, 2004. <https://maps.arcanum.com/hu/map-firstsurvey-hungary> (2025. 04. 21.)
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- HA. = *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* 1–4. Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA. 1. *Abauj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névérték Kiadványai 1. KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 1997. 2. *Doboka–Győr vármegye*. A Magyar Névérték Kiadványai 3. KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 1999. 3. *Heves–Küküllő vármegye*. A Magyar Névérték Kiadványai 25. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 4. *Liptó–Pilis vármegye*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017.
- HéderváryOkl. = *A Héderváry-család oklevéltára* 1. Közzéteszi: RADVÁNSZKY BÉLA – ZÁVODSZKY LEVENTE. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1909.
- HO. = *Hazai okmánytár / Codex diplomaticus patrius* 1–8. Kiadják: 1–5. NAGY IMRE – PAUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHÉLY DEZSŐ. Sauervein, Győr, 1865–1873. 6–8. IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ. Franklin, Budapest, 1876–1891.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. 1–. *Abauj–Csongrád vármegye*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névérték Kiadványai 10. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen, 2005–.
- MES. = *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* 1–. Közzéteszi: [1–2.] KNAUZ NÁNDOR. [3.] DEDEK CRESCENS LAJOS. [4.] DRESKA GÁBOR – ÉRSZEGI GÉZA – HEGEDŰS ANDRÁS – NEUMANN TIBOR – SZOVÁK KORNÉL – TRINGLI ISTVÁN. [1.] Aegydius Horák, [2–3.] Gustavus Buzárovits, [4.] Archivum Primatiale – Argumentum, [1–3.] Esztergom, [4.] Esztergom–Budapest, 1874–.
- MNA. = Magyar Névérték. Hang- és helyesírás-történeti adatbázis. <https://mna.unideb.hu/hang-es-helyesirastorteneti-adatbazis.php> (2025. 04. 21.)
- MREV. = *A veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis* 1–4. Közzéteszi: FRAKNÓI VILMOS – LUKSICS JÓZSEF. Római Magyar Történeti Intézet, Budapest, 1896.
- ÓmOlv. = *Ó-magyar olvasókönyv*. Szerk. JAKUBOVICH EMIL – PAIS DEZSŐ. Danubia, Pécs, 1929.
- PRT. = *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* 1–12. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ – SÖRÖS PONGRÁC. Stephaneum, Budapest, 1912–1916.
- Szk. = *A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Krónika 1526–1558. Javadalmak és javadalmak 1550, 1556*. Közzéteszi: KREDICS LÁSZLÓ – MADARÁSZ LAJOS – SOLYMOSSI LÁSZLÓ. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 13. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém. 1997.

- VeMFN. 4. = *Veszprém megye földrajzi nevei 4. A Veszprémi járás*. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC – VARGA MÁRIA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2000.
- VO. = GUTHEIL JENŐ, *Veszprém város okmánytára 1002–1523*. A veszprémi egyházmegye múltjából 18. Veszprémi Érseki és Káptalani Levéltár, Veszprémi Érseki Könyvtár, Veszprém, 2007.
- VOS. = ÉRSZEGI GÉZA – SOLYMOSI LÁSZLÓ, *Veszprém város okmánytára. Pótkötet (1000–1526)*. A veszprémi egyházmegye múltjából 20. Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprém, 2010.
- VR. = KUMOROVITZ L. BERNÁT, *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953.
- ZO. = *Zala vármegye története. Oklevéltár 1–12*. Szerk. [1–4.] NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ. [5–6.] NAGY IMRE. [7–10.] KAMMERER ERNŐ. [11.] KAMMERER ERNŐ – DÖRY FERENC. [12.] LUKCSICS PÁL. Magyar Történelmi Társulat, [1–3.] Pest, [4–12.] Budapest, 1871–1931.
- ZsO. = *Zsigmondkori oklevéltár 1–10*. Összeáll. [1–2.] MÁLYUSZ ELEMÉR. [3–7.] MÁLYUSZ ELEMÉR kéziratát kiegészítette és szerk. BORSÁ IVÁN. [8–9.] BORSÁ IVÁN – C. TÓTH NORBERT. [10.] C. TÓTH NORBERT. A Magyar Országos Levéltár kiadványai 2. – Forráskiadványok. [1–5.] Akadémiai Kiadó, [6–10.] MOL, Budapest, 1951–2007.

Hivatkozott irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet (Az ómagyar kor). In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 301–351.
- BENEŠ, CARRIE E. 2003. The Appearance and Spread of the E-Cedilla in Latin Bookhands. *Manuscripta* 43–44: 1–44. <https://doi.org/10.1484/J.MSS.2.300664>
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névtörténeti Társaság Kiadványai 26. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtörténeti Társaság Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KARLINSZKY BALÁZS 2013. *A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai*. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba. <https://doi.org/10.15774/PPKE.BTK.2013.019>
- KARLINSZKY BALÁZS 2016. A veszprémi székeskáptalan 1082. évi birtokösszeírását tartalmazó hamis oklevél keltezése. *Fons* 23: 65–85.
- KARLINSZKY BALÁZS 2021. Középkori települések Márkó területén (I.). *Veszprémi Szemle* 61: 19–32.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 1959. *A magyar helyesírás története*. Második, javított kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet (Az ómagyar kor, A középmagyar kor). In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 281–300, 579–595.
- KOROMPAY KLÁRA 2015. A magyar mint közép-európai nyelv – helyesírás-történeti megközelítésben. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 8*. Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 111–120.

- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtárhívatal Kiadványai 34. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- MIKOS JÓZSEF 1935. A fehérvári keresztesek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék. *Magyar Nyelv* 31: 152–167, 288–309.
- MRT. 2. = ÉRI ISTVÁN – KELEMEN MÁRTA – NÉMETH PÉTER – TORMA ISTVÁN, *Magyarország régészeti topográfiája 2. Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.
- PAIS DEZSŐ 1939. *A veszprémi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 50. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- PELCZÉDER KATALIN 2022. *A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás*. A Magyar Névtárhívatal Kiadványai 56. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- PELCZÉDER KATALIN 2024. Az 1082-es hamis veszprémi káptalani összeírás mint nyelvtörténeti forrás. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 12*. Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 179–191.
- RÁCZ ANITA 2006. Törzsnévi eredetű helyneveink nyelvi kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 2: 9–31.
- SARNYAI VIVIEN 2022. Szent István veszprémi püspökségnek írt adománylevele mint nyelvtörténeti forrás. *Magyar Nyelv* 118: 289–300, 444–459. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2022.3.289> (1. rész), <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2022.4.444> (2. rész).
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2011. Egy ómagyar magánhangzó-változásról. *Magyar Nyelv* 107: 193–198.
- SZÓKE MELINDA 2023a. Szent István király hamis okleveleinek nyelvtörténeti vizsgálatáról. *Magyar Nyelv* 119: 56–67, 171–179. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2023.1.56> (1. rész), <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2023.2.171> (2. rész).
- SZÓKE MELINDA 2023b. Az oklevelek hálózati struktúrái. *Magyar Nyelvjárások* 61: 893–905. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2023/68>
- TESZ. = *A magyar nyelv történet-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TÓTH ENDRE 2021. Egy ismeretlen 11. századi veszprémi püspök: András. In: KARLINSZKY BALÁZS – VARGA TIBOR LÁSZLÓ szerk., „*Capella reginalis*”. *A veszprémi püspökség a középkorban*. Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém. 9–27.
- TÓTH VALÉRIA 2023. Anonymus Gesta Hungarorumának Veszprém megyei kötődésű szórványai. *Magyar Nyelvjárások* 61: 959–974. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2023/74>
- ÚESZ. = *Új magyar etimológiai szótár*. Szerk. GERSTNER KÁROLY. MTA Nyelvtudományi Intézet / Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2011–2024. <https://uesz.nytud.hu/index.html> (2025. 04. 21.)
- VeszprHtLex. = ILA BÁLINT – KOVACSICS JÓZSEF, *Veszprém megye helytörténeti lexikona* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964–1988.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1991. Milyen magas a Hegymagas? *Magyar Nyelv* 87: 77–82.

PELCZÉDER KATALIN

egyetemi docens; Pannon Egyetem, Humántudományi Kar, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék; Veszprém

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1132-349X>, e-mail: pelczeder.katalin@htk.uni-pannon.hu